

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

HANİF ŞAİR ÜMEYYE B. EBİ'S-SALT'IN ŞİİRLERİNDE BAŞLICA DİNİ ANLAMLAR

THE PRIMARY RELIGIOUS MEANINGS IN THE POEMS OF HANIF POET Umayya
IBN ABI AL-SALT

Yakup GÖÇEMEN

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belâğatı Ana Bilim Dalı
yakupgocemen@kilis.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2778-1401>
Adres: Kilis 7 Aralık Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Merkez/KİLİS

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 30 Ağustos 2021/30 August 2021
Kabul Tarihi / Accepted: 29 Ekim 2021 /18 July 2021
Yayın Tarihi / Published: 15 Ocak 2022 / 15 January 2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak-Bahar 2022/ January – Spring 2022
Cilt / Volume: 8, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 297-324.

Cite as / Atıf: Göçemen, Yakup. “Hanîf Şair Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın Şiirlerinde Başlıca Dinî Anlamlar [The Primary Religious Meanings in the Poems of Hanif Poet Umayya Ibn Abi Al-Salt]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 8/1 (Ocak/January 2022), 297-324.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Bu çalışma, Câhiliye ve Sadru'l-İslâm dönemlerinde yaşamış Hanîf şair Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şiirlerini dinî anlamlar perspektifinden okumak üzere kaleme alınmıştır. Şair, çok arzuladığı peygamberlik makamının Hz. Peygamber'e (s.a.v.) verilmesinden kaynaklanan kıskançlık nedeniyle İslâm'ı kabul etmese de benimsediği yaşam tarzı, İslâm'ın gelmesiyle birlikte Câhiliye dönemi Arap toplumunda yaşanan büyük dönüşüme dair izler taşımaktadır. Ümeyye'ye nispet edilen dinî şiirler, toplumun inanç boyutunda gerçekleşen söz konusu dönüşümün bazı yönlerine ışık tutmaktadır. Bu husus, şairin şiirlerini dinî anlamlar üzerinden okumaya odaklanan ve tema analizi yöntemini benimseyen çalışmamızı önemli ve anlamlı kılan hususların başında yer almaktadır. Hayatı boyunca Şâm ve Yemen'e gerçekleştirdiği ticaret amaçlı yolculuklarında farklı kültürlerle sağladığı temaslar ve semavî kitaplardan yaptığı okumalarla entelektüel kişiliğini inşa ederek Câhiliye dönemi normlarına göre sıra dışı bir karaktere dönüşen Sakîf kabilesine mensup bu bilge şair, şiirlerinde hikmetli sözler ve dinî kavramları yoğun bir şekilde kullanmıştır. Şairin şiirleri, İbrânice, Ârâmice ve Süryânice gibi dillerden Arapların aşına olmadıkları kelimeler içermesi nedeniyle dil alimlerinde delil olarak kabul edilmemiştir. Şair, şiirlerinde zühd, Allah'ın varlığı ve ahiretle ilgili konulara odaklanmıştır. Ayrıca peygamber kıssaları, göklerin ve yerin yaratılışı, kâinatı tefekkür, ölümün kaçınılmazlığı, hesap günü, melekler, cennet ve cehennem gibi dinî anlamları kullanarak tevhîd inancına davet etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili Belâğatı, Câhiliye, Şiir, Şair, Hanîflik, Ümeyye b. Ebi's-Salt.

Abstract

The present study aims to interpret the poems of Hanif poet Umayya Ibn Abi al-Salt, who lived in the Jahiliyyah and Sadru'l Islam periods, from the perspective of religious meanings. Although the poet rejected Islam due to the jealousy he felt towards the prophecy of the Holy Prophet, a title he desired greatly, his lifestyle bears traces regarding the great transformation that occurred in the Arab society of the Jahiliyya period with the emergence of Islam. The religious poems attributed to Umayya shed light on certain aspects of the said transformation in religious terms. This is the leading factor that constitutes the importance and significance of the present study, which adopts the theme analysis method and focuses on interpreting the poet's poems over religious meanings. This wise poet from the tribe of Thaqif, who built his intellectual personality through his contacts with different cultures and readings from samawi books during his commercial journeys to Damascus and Yemen throughout his life and turned into an extraordinary character in comparison with the norms of the Jahiliyyah period, used wise words and religious concepts extensively in his poems. Language scholars did not consider his poems to be evidence since they contain vocabulary from languages that Arabs are unfamiliar with, such as Hebrew, Aramaic, and Syriac. In his poetry, the poet addressed subjects such as asceticism, Allah's existence, and the afterlife. He also encouraged his readers to practice tawhid by using religious symbols including prophetic stories, the creation of the heavens and the earth, contemplation of the universe, the inevitability of death, the Day of Judgment, angels, and heaven and hell. In the community of Jahiliyya, these poems contributed to a rise in the level of conscientious preparedness to receive the messages of Islam.

Keywords: Arabic Rhetoric, Pre-Islamic, Poem, Poet, Hanifism, Umayya Ibn Abi al-Salt.

Extended Abstract

The present article aims to interpret the poems of Hanif poet Umayya Ibn Abi al-Salt, who lived in the Jahiliyyah and Sadru'l Islam periods, from the perspective of religious meanings. The religious poems attributed to Umayya shed light on certain aspects of the said transformation in religious terms. This is the leading factor that constitutes the importance and significance of the present study, which adopts the theme analysis method and focuses on interpreting the poet's poems over religious meanings. This wise poet from the tribe of Tha'qif, who built his intellectual personality through his contacts with different cultures and readings from samawi books during his commercial journeys to Damascus and Yemen throughout his life and turned into an extraordinary character in comparison with the norms of the Jahiliyyah period, used wise words and religious concepts extensively in his poems. Language scholars did not consider his poems to be evidence since they contain vocabulary from languages that Arabs are unfamiliar with, such as Hebrew, Aramaic, and Syriac. In his poetry, the poet addressed subjects such as asceticism, Allah's existence, and the afterlife. He also encouraged his readers to practice tawhid by using religious symbols including prophetic stories, the creation of the heavens and the earth, contemplation of the universe, the inevitability of death, the Day of Judgment, angels, and heaven and hell. This is the leading factor that constitutes the importance and significance of the present study, which adopts the theme analysis method and focuses on interpreting the poet's poems over religious meanings.

Umayya Ibn Abi al-Salt rose to prominence in Arabic poetry as a result of his poems, which were heavily influenced by religious themes. The poet used his poetry to propagate monotheism in the Jahiliyya society, which was rife with paganism. The poet's extensive use of religious concepts and issues in his poems, which were not addressed by Jahiliyyah poets, contributed to a better understanding of the society's religious system. Although Hanif poets generally dealt with religious matters, the fact that practically all of Umayya Ibn Abi al-Salt's poetry may be classified as religious poems and that he placed religion at the center of his works put him in a unique position among Jahiliyyah poets.

When the poems of Umayya Ibn Abi al-Salt are evaluated thematically, it is clear that the poet focused on certain meanings that stress religious texture, such as tawhid, Allah's eternal existence, the inevitability of death, resurrection, and judgment, and contemplation of the universe. The unity, glory, might, justice, and sovereignty of Allah are the fundamental connotations observed in the poet's poetry focused on tawhid. He communicated his messages on the issue of the eternity of Allah, which is one of the meanings he dealt with the most in addition to tawhid, using an equation he devised between the perpetuity of Allah and the mortality of beings. One of the theological implications that the poet concentrates on the most is the inevitability of death for beings other than Allah, which is an inevitable consequence of the premise of Allah's eternity. His poems on the inevitability of death are seen to include traces of the ascetic life encouraged by the Hanif belief. Resurrection and judgment after death are two of the most prominent religious themes in the poet's poetry, as he did not believe that human life consisted solely of earthly existence. This mentality, which earned Umayya the title of "poet of the afterlife," drove the poet to create images of the conditions in which people will be on the Day of Judgment. It is noted that the poet's interpretation of the day of reckoning is consistent with Islam's view of the punishment and reward that a person would get in the afterlife as a result of his actions in this life. Contemplation of the universe is one of the most prominent religious connotations in the works of Umayya, who aimed to propagate tawhid in society. In this context, the poet attempted to direct his target audience towards the relationship between Allah and mankind through poetry dealing with the universe's unique harmony in order to call attention to the relationship between Allah and the universe. Thus, Umayya's religious poems contributed to an increase in the level of conscientious preparedness for adopting Islam's messages in Jahiliyya society.

While conveying religious messages to his addressees through his poems, Umayya Ibn Abi al-Salt used a variety of techniques. The poet's main methods are the open approach, in which religious messages are delivered directly to the addressees, and the indirect approach, in which religious messages are delivered through answers to hypothetical questions. The poet's singular approach to

presenting religious teachings is mirrored in the structure of his poetry. Indeed, his poems have a distinct framework that differs from the classical form of old Arabic poetry, which is intricate.

It has been noted that Umayya Ibn Abi al-Salt cited the words and compositions in verses in a way that overlaps the verses of the Qur'an in all of his religious poems. The similarities between Umayya's poems and Qur'anic verses are particularly noticeable in the poems that convey imagery of resurrection and the process following judgment. As the intricacies of the portrayals of heaven and hell are explored, it is understood that the parallelism in question deepens. It has been determined that Umayya was inspired by the Qur'an in his poetry and was aware of the Qur'an's messages in terms of wording and content, assuming that there is no issue in the attribution of the couplets that are similar to the Qur'an to the poet. This inference, however, is insufficient to rule out the likelihood that some poems evoking Qur'anic verses in terms of pattern and message were fabricated during the Islamic period and attributed to the poet.

Another feature of Umayya's poems with religious meaning is that they exhibit traces of the Jahiliyya Arabs' world of thought. Although this seems natural for a character who lived for a long time in the Jahiliyyah period, it is an intriguing situation for a Hanif poet like Umayya Ibn Abi al-Salt, who studied the books of previous monotheistic religions, moved away from society's polytheism, adopted tawhid, and sought to spread it. The representation of death as a giant or monstrous creature that devours man, the likening of the universe to an adult female in the context of contemplation, and the likening of water, which is the primary cause of the earth's flowering, to a male, all bear the traces of the Jahiliyyah mentality.

Giriş

Câhiliye dönemi Arap edebiyatı, toplumun sosyal, siyasî, düşünsel, kültürel, inanç vb. boyutlarına ışık tutma kapasitesine sahip bir değerler manzumesidir. Genel olarak Arap edebiyatı özellikle de Arap şiiri, dönemin farklı yönlerine dair yapılacak tespitlerde ilk başvurulacak kaynaklar arasında yer almaktadır. İslâm öncesi dönemin toplumu etkisi altına alan dinamiklerini derinden algılayan ve edinilen izlenimleri duyguları harekete geçiren eşsiz üslup ve etkileyici ifadelerle şiirlerine aktaran şairler, dönemin duygusal, zihinsel ve kültürel arka planının anlaşılmasında pay sahibi olmuşlardır. Câhiliye dönemi şairleri, insanlık tarihi boyunca manevî değerlerin zirvesinde kendine yer bulan din faktörü ve bu etkenin gölgesinde yaşanan dinî hayatı şiirlerine konu edinmişlerdir.¹ Zira bu şairler, İslâm öncesi Arap inanç ve kültür tarihinin en önemli kaynağı sayılması mümkün olan ve dönemin dinî yapısına dair önemli ipuçları içeren şiirler ortaya koymuşlardır.

En büyük kültürel mirası şiir olan Câhiliye dönemine ve bu döneme ev sahipliği yapan Arap Yarımadası'na inanç bağlamında bakıldığında, bölgenin dış etkenlere karşı kapalı ve izole olduğunu söylemek oldukça güçtür. İslâm'ın geldiği dönemde putperestlik, Bahreyn, Yemâme, Yemen gibi farklı bölgelerde varlığı bilinen Hristiyanlık ve tam olarak ne zaman Arap Yarımadası'na girdiği bilinmeyen ancak Hicâz bölgesinin verimli vahalarında yayılma imkanı bulan Yahûdiliğin bölgenin inanç haritasında oldukça geniş bir alanı kapladığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra sınırlı da olsa Sâbilik, Zındıklık, Dehrîlik, Mecûsilik vb. inançların varlığından söz etmek mümkündür. Ayrıca söz konusu din ve inançlara ek olarak pek çok çağdaş araştırmacıya göre, İslâm'ın doğuşu sırasında bölgede bir tevhîd inancı veya bir din olarak görülen Hanîflığın de varlığı bilinmektedir.² Hanîflerin; sapkınlıktan uzaklaşarak hakka ve istikâmete meyleden, Hz. İbrâhîm'in dininin kalıntılarına içeren bir inancı benimseyen, Allah'ın tek olduğuna inanan, putlardan uzak duran, putlar adına kesilenleri yemekten imtinâ eden, Allah'a ibadet etmenin ne demek olduğunu bilmekle birlikte bu ibadetin keyfiyetini tam olarak bilmeyen bir grup olarak tanımlanması mümkündür.³ Câhiliye dönemi Arap edebiyatında önemli konuma sahip olan bazı şair ve hatipler, fitrata uygun bir şekilde tevhîd inancına bağlı yaşayan bu grubun bir parçası olarak, inanç esaslarıyla ilgili mesajlarını edebî ürünleri üzerinden yaşadıkları topluma iletmek için çaba göstermişlerdir. Arap özdeyişlerini aktaran emsâl kitaplarında; hakkında "*Eblağü min Kuss, Ebyenu min Kuss, Efsabu Min Kuss, Ekalu min Kuss ve Entaku min Kuss*" gibi vecizelerin bulunduğu hilm ve hikmet timsali hatip Kuss b. Sâ'ide el-İyâdî (ö. 600),⁴ Câhiliye döneminin muvahhidî olarak adlandırılan şair Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl (ö. 606)⁵ ve Hz. Hatîce'nin amcasının oğlu Varaka b. Nevfel (y.ö. 610) gibi isimler, tevhîd inancına sıkı sıkıya sarılan Hanîfler arasında yer almışlardır.⁶ İslâm inanç esaslarıyla örtüşen fikirleri argüman olarak kullanmayı tercih eden Hanîf şairlerin önde gelenlerinden biri olan Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şiirlerinde yoğun bir biçimde yer verdiği dinî anlamlar bu çalışmamızın konusudur. Çalışmada

¹ Mehmet Yalar, "Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2006), 20.

² Cevâd Alî, *el-Mufasssal fî Târîhi mâ Kable'l-İslâm* (Beyrût: Dâru's-Sâkî, 2001), 11/34; Sâlih Ahmed Alî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Kadîm ve'l-Bi'setu'n-Nebevîye* (Beyrût: Şeriketu'l-Matbû'ât lî't-Tevzî' ve'n-Neşr, 2000), 205-206.

³ Alî, *el-Mufasssal*, 12/25-29; Adnan Demircan, *Câhiliye Arapları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 79-80.

⁴ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muiyiddîn Abdulhamîd (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/262; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Mustekesâ fî Emsâli'l-'Arab* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 1/32, 102, 393.

⁵ Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer el-Beydâvî, *Emvâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân Mar'âşlî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1997), 1/56.

⁶ Hanîflik hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Alî, *el-Mufasssal*, 12/25-87.

ilk olarak şairin şiirlerine ve iletmek istediği mesajlarına temel teşkil eden zihinsel arka planın anlaşılabilmesi adına hayatının önemli duraklarına değinilecektir. Eleştirilenlerin ve edebiyat tarihçilerin şairin şiir üslubuna ve şair kişiliğine dair görüşlere yer verildikten sonra, şiirlerinde çokça görülen dinî anlamlar ayrı başlıklar altında ele alınacak, bu anlamları içeren şiir örnekleri incelenerek konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

1. Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın Biyografisi ve Şair Kişiliği

Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın; Arap Yarımadası'nda yer alan ve Mekkelilerin yazlık ve mesire yeri olarak kullandıkları Tâif şehrini yurt edinen Sakîf kabilesine mensup olduğu bilinmektedir. el-Câhiz, şairi Araplar arasında üstün zekaya sahip şahısları nitelemek için kullanılan "Duhâtü'l-'Arab" vasfına layık görülen Sakîf kabilesinin dâhileri arasında görmüştür.⁷ Kaynaklar, şairin hayatına dair oldukça sınırlı bilgiler içermektedir. Söz konusu bilgiler şairin bilge kişiliği, şiirleri ve ticaret amaçlı seyahatleri üzerine yoğunlaşmıştır. Ümeyye'nin ticaret amacıyla sık sık Şam ve Yemen'e seyahate çıktığı, 8 yıl boyunca Bahreyn'de ikamet ettiği yönünde bilgiler yer almaktadır.⁸ Şairin doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, miladî VI. yüzyılın sonlarında Tâif'te doğduğuna dair bilgiler mevcuttur. Tam adı Ümeyye b. Abdullâh b. Ebî Rebî'a b. 'Avf b. 'Ukde b. 'Anze b. Kays şeklindedir. Kaynaklarda Ebû Osmân, Ebu'l-Hakem, Ebu'l-Kâsım ve Ebu's-Salt olmak üzere şaire ait dört künye zikredilmiştir.⁹ Arap edebiyat kaynakları hayatının erken dönemlerinden itibaren şairin Hanîfliğe meylettiği, Câhiliye döneminde semâvî kitapları okuyarak bu kitaplar hakkında derin bilgiler edindiği, zühd ve takva sembolü olarak ruhbân kıyafetleri giydiği, İbrâhîm (a.s.), İsmâîl (a.s.) ve Hanîfliği anarak ibadete yoğunlaştığı, kendine içkiyi haram kıldığı, putlara tapmaktan uzak durduğu yönünde bilgilere yer vermektedir. İslâm'ın emir ve yasaklarıyla örtüşen bir yaşam tarzını benimsemesine ve nübüvvetle ilgili bilgilere sahip olmasına rağmen Sakîf kadınlarının ayıplamalarından çekindiği için İslâm'ı kabul etmediği rivayet edilmiştir. Ayrıca Hicâz bölgesinde bir peygamberin gönderileceğini bildiği, kendine ve zekasına olan güveni sayesinde bu peygamberin kendisi olmayı şiddetle arzuladığı, hatta peygamberlik iddiasında bulunarak kabilesine kendini peygamber olarak takdim ettiği belirtilmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.v.) gönderildiğinde kıskançlığa kapılarak iman etmediği ifade edilmiştir.¹⁰ Hatta bir görüşe göre "Kendisine kanutlarımızı verdiğimiziz, fakat onları bir kenara atan, bu yüzden şeytanın peşine taktığı, nihayet azgınlardan olan kişinin haberini onlara anlat."¹¹ mealindeki ayet-i kerimenin nüzûl sebebinin Ümeyye b. Ebi's-Salt olduğu zikredilmiştir.¹² Ayrıca şairin şiirleri Hz. Peygamber'e (s.a.v.) okunduğunda "Dili iman etti ama

⁷ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Hayâvan* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 2/420; Muhammed Hâşim 'Atiyye, *el-Edebu'l-'Arabî ve Târihubû fi'l-'Asri'l-Câhilî* (Kâhire: Matba'atu Mustafa'l-Bâbî'l-Halebî ve Evlâduhû bi Misr, 1936), 349.

⁸ Ebu'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Kureşî el-İsfahânî, *el-Eğânî*, thk. Semîr Câbir (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/130; Behcet Abdulğafûr el-Hadisî, *Ümeyye b. Ebi's-Salt Hayâtuhû ve Şi'rübû* (Abû Dabî: Hey'etu Ebû Zaby li's-Sekâfe ve't-Turâs, 2009), 51.

⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe, *es-Şi'r ve's-Şu'arâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002), 1/450; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/127; Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetillâh b. 'Asâkir, *Târihu Medîneti Dimâşk ve Zikru Fadlihâ ve Tesmiyetu Men Hallehâ Mine'l-Emâsil*, thk. Muhibbuddîn Ebû Sa'îd Ömer b. Ğarâme (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995), 9/255; Abdulhafîz es-Setâlî, *Dîvânü Ümeyye b. Ebi's-Salt* (Şâm: el-Matba'atu't-Te'âvuniyye, 1974), 34.

¹⁰ İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-Şu'arâ*, 1/450; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/129; Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed'u ve't-Târih* (Portsaîd: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.), 2/144; Ebu'l-Fadl Ahmed b. 'Ali b. Muhammed b. Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. 'Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvad (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 1/385; Ömer Ferrûh, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî* (Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1981), 1/216.

¹¹ A'râf, 7/175.

¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm Etfeyyîş (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964), 7/320; Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr,

kalbi kafir kaldı.” şeklinde görüş beyan ettiği dile getirilmiştir.¹³ Sahip olduğu kültürel birikimi, Tevrat ve İncil gibi semavî kitapların yanı sıra farklı dillerde yazılı kaynaklardan yaptığı okumalarla inşa ettiği entelektüel kişiliğiyle şairin Câhiliye döneminde benzersiz bir karakter olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır.¹⁴ Kezâ şairin İslâm’dan önce Mekke’de “*Bismike’llâhumme*” ifadesini kullanan ilk kişi olduğuna işaret edilmiştir.¹⁵ Dayısı Rebi’a b. Abdışems’in oğulları Utbe ve Şeybe’nin Bedir Savaşı’nda öldürülmeleri üzerine Mekkeli müşriklerin bu savaşta verdikleri kayıplar için mersiye söylediği ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu mersiye rivayetini yasakladığı belirtilmiştir.¹⁶ Şairin, İslâm’ın gelişinden sonra da manastır ve kiliseleri gezerek rahip ve papazlarla din üzerine konuşmalarını ve tartışmalarını sürdürdüğü, bu nedenle bazı eleştirmenlerce Hristiyan veya ehl-i kitap olarak görüldüğü aktarılmıştır.¹⁷ Dahası son dönem Arap edebiyatının önemli isimlerinden olan Butros el-Bustânî (ö. 1883), Luvîs Şeyhû (ö. 1927), Ahmed Emîn (ö. 1954) ve Muhammed Abdulmunim Hafâcî (ö. 2006) gibi edebiyatçılar, Ümeyye’nin Hristiyan olduğu iddiasını öne sürmüşlerdir.¹⁸ Luvîs Şeyhû, bu iddiasını şairin Hanîflerden olması ve Hanîfliğin Câhiliyede Hristiyanlıkla özdeşleşmiş olması, İncil dahil semâvî kitapları okuması, manastır ve kiliselere girerek rahiplerle bir araya gelmesi, o dönemde Irak Hristiyanlarının dili olan Süryâniceyi bilmesi gibi öne sürdüğü pek çok delille güçlendirme gayreti içine girmiştir.¹⁹ Radikal tutumu nedeniyle objektif değerlendirmeden uzaklaşmakla itham edilen Luvîs Şeyhû’nun iddiaları, delillerini tartışan bazı araştırmacılar tarafından çürütülmeye çalışılmıştır.²⁰ Şairin Hristiyan olduğu görüşü bazı eleştirmenler tarafından yanlış bir kanaat olarak değerlendirilmiş, dinî inancıyla ilgili en yaygın kanaatin tevhîd inancına dayalı Hanîflik olduğu rivayet edilmiştir.²¹ Kimi araştırmacılar tarafından Hanîflerin en yetenekli şairi olarak görülen Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın,²² “*Hanîfliğin hak olduğunu biliyorum ama Muhammed hakkında içime şüphe düşmekte.*”²³ sözüne ek olarak divanında yer alan aşağıdaki beyti, şairin Hanîfliği benimsediğinin en güçlü delili olarak görülmüştür (Hafif):²⁴

كُلُّ دِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا دِينَ الْحَيَّةِ بُورُ

“*Kıyamet günü her din Allah indinde, yok olup gidecektir Hanîflik haricinde.*”

el-Bidâye ve’n-Nihâye, thk. ‘Alî Şirî (Beyrût: Dâru İhyâ’it-Turâsîl-‘Arabî, 1988), 2/280; el-‘Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sabâbe*, 1/385.

¹³ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’s-Şu’arâ*, 1/450; Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hiżânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-‘Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetu’l-Hâncî, 1997), 1/250.

¹⁴ el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebi’s-Salt*, 49.

¹⁵ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/130; Ahmed Emîn, *Fecru’l-İslâm* (Kâhire: Mektebetu’n-Nahdati’l-Mısriyye, 1964), 28.

¹⁶ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/130; el-‘Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sabâbe*, 1/385; el-Bağdâdî, *Hiżânetu’l-Edeb*, 1/251.

¹⁷ el-Makdisî, *el-Bed’u ve’t-Târîh*, 2/144; Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabîyye* (Kahire: Dâru’l-Hilâl, ts.), 1/132.

¹⁸ Butros el-Bustânî, *Udebân’l-‘Arab fî’l-Câhiliyyeti ve Sadri’l-İslâm* (Kâhire: Muessesetu Hindâvî li’t-Ta’lim ve’s-Sekâfe, 2012), 74; Emîn, *Fecru’l-İslâm*, 27; Muhammed Abdulmun’im Hafâcî, *el-Hayâtu’l-Edebiyye fî’l-‘Asri’l-Câhili* (Beyrût: Dâru’l-Cil, 1992), 58.

¹⁹ Luvîs Şeyhû, *en-Nasrâniyyetu ve Âdâbuhâ Beyne ‘Arabî’l-Câhiliyye* (Beyrût: Matba’atu’l-Âbâi’l-Yesû’iyyîn, 1912), 2/426.

²⁰ el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebi’s-Salt*, 59-62.

²¹ Reynold Alleyne Nicholson, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî fî’l-Câhiliyyeti ve Sadri’l-İslâm*, çev. Safâ Hulûsî (Bağdât: Matba’atu’l-Ma’ârif, 1970), 245; Muhammed Lutfî Cuma, *eş-Şibâbu’r-Râsûd* (Kâhire: Muessesetu Hindâvî li’t-Ta’lim ve’s-Sekâfe, 2014), 276; Şevkî Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî el-‘Asru’l-Câhili* (Kâhire: Daru’l-Ma’ârif, 1960), 97.

²² Habib Haneş Hamdân ez-Zehrânî, *Edebu’l-Hanîfiyyeti fî’l-‘Asri’l-Câhili* (Mekke: Câmî’atu Ummi’l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1985), 119.

²³ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/138.

²⁴ es-Setalî, *Divânü Ümeyye*, 393.

Beyitte Hanîfliğe mensubiyetini açıkça dile getiren Ümeyye, şiirle güçlü bağlara sahip bir aileden gelmektedir. Zira kaynaklarda şairin babası Ebu's-Salt ve oğullarından Rebi'a ve Kâsım'ın da şiir söyledikleri dile getirilmiştir. İbn Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 231/846) Tâif şairlerinin en yeteneklisi olarak nitelediği Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şiirleri, birinci tabaka şiirleri arasında kategorize edilmiştir.²⁵ Ancak buna karşın İbrânice ve Ârâmice gibi dillerden Allah'a ad olarak kullandığı الساطط و التغور, ay anlamına gelen الساهور, gökyüzüne karşılık olarak da صاقورة ve حاقورة gibi Arapların aşına olmadıkları kelimeler içermesi nedeniyle dil alimlerinin şairin şiirlerini delil olarak kabul etmedikleri zikredilmiştir.²⁶ Şiirlerinde hikmetli sözler ve dinî kavramlara yer veren şair, Arap edebiyat tarihi kaynaklarında bilge şairler kategorisine dahil edilmiştir.²⁷

Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın divanı incelendiğinde konuları itibarıyla şiirlerinin iki temel gruba ayrıldığını söylemek mümkündür. Şairin şiirlerinin bir kısmı klasik Arap şiirinin özelliklerini taşıyan methiye, mersiye, fahr, hiciv, kıssalar ve bu türler arasına serpiştirilmiş hikmetli sözler içeren şiirlerdir. Şiirlerinin büyük çoğunluğu ise zühd, Allah'ın varlığı ve ahiretle ilgili konulara odaklanmıştır.²⁸ Bu şiirlerinde şairin, sıkça kâinatı yaratan tek Allah inancına davet ettiği, peygamber kıssalarını ele aldığı, Arapların bilmedikleri pek çok lafız kullandığı, kendisinden önce hiçbir şairin dile getirmediği şekilde göklerin ve yerin yaratılışından, hesap gününden, meleklerden, cennet ve cehennemden bahsettiği görülmüştür. Bunlara ek olarak semâvî kitaplarda zikredilen Âd ve Semûd kavimlerinin akıbetleri, Nûh tufanı, Nûh, İbrâhîm, İshâk, Yûsuf, Mûsâ, Dâvûd, Süleymân gibi peygamberlerin kıssaları şiirlerinde ele aldığı konular arasında yer almıştır.²⁹ Şairin, Fars İmparatorluğu'nun Yemen diyarında gerçekleştirdiği fetihlerin bir sonucu olarak Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan sosyal ve kültürel koşullardan etkilendiğine dair değerlendirmeler yapılmıştır. Bu etkileşim sonucunda antik Hint-İran kültürünü temsil eden Aryan mantalitesinin kadîm Sâmî ruhuyla karıştığı, söz konusu etkileşimin VI. yüzyıl Arap edebiyatında özellikle şiirlerde açıkça görüldüğü, Arap hayal gücünün Fars kültürünün parçası olan mitolojik efsane ve masallardan esinlenerek edebî ürünler ortaya koyduğu, bu nedenle Ümeyye'nin de öğüt ve mev'ize formatındaki parçalarda fabl türü şiirler söylediği belirtilmiştir.³⁰ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/967), Arap şiirinde bazı şairlerin adlarının belirli temalarla özdeşleştiği tesbitinde bulunurken genel anlamda 'Antere b. Şeddâd'ın (y.ö. 614) savaşa, Ömer b. Ebi Rebi'a'nın (ö. 93/711) gençlikle ve Ümeyye'nin de ahiretle ilgili konulara yoğunlaştığını dile getirmiştir.³¹ Bu bağlamda şairin tam anlamıyla bir din şairi olduğu ifade edilmiş, Câhiliye döneminde dinî şiirlerdeki eşsizliği Abbâsîler dönemi zühd şiirlerinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan Ebu'l-'Atâhiye'nin (y.ö. 210/825) durumuyla karşılaştırılmıştır.³² Arap şairleri bedevî ve hadarî şeklinde iki ana gruba ayıran Arap şiir

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli's-Su'arâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 1/259; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Su'arâ*, 1/452-453; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/127; el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebi's-Salt*, 26.

²⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Su'arâ*, 1/452; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/128-129; Abdulvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ ve Devâvîn* (Beyrût: Dâru's-Şark, 1978), 43; Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 1/217; es-Setalî, *Dîvânü Ümeyye*, 359, 364, 386.

²⁷ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, 1/132.

²⁸ Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 1/217; Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, 1/132; el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebi's-Salt*, 73.

²⁹ el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli's-Su'arâ*, 1/262-263; Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, 1/133.

³⁰ 'Atiyye, *el-Edebu'l-'Arabî*, 349; Zülfikar Tüccar, "Ümeyye b. Ebu's-Salt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/304.

³¹ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/132.

³² Ahmed Muhammed el-Hûfî, *el-Hayâtu'l-'Arabîyye mine's-Si'ri'l-Câhilî* (Kâhire: Mektebetu Nahdati Mısır ve Matba'atuhâ, 1952), 326.

eleştirmenleri, en yetenekli şehir şairlerinin Medîne’de yetiştikleri, Medîne’yi Abdükays ve Sakîf kabilesi şairlerinin izlediği ve Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın da Sakîf’in en kudretli şairi olduğu görüşünde ittifaka yakın ortak bir kanaat ortaya koymuşlardır. Emevî döneminin en önemli şairlerinden olan el-Kümeyt (ö. 126/744) ise, Ümeyye’nin en yetenekli şair olduğunu, İslâmî dönem şairlerini kastederek Ümeyye’nin kendileri gibi şiir söylediğini ancak sonraki dönemde gelen şairlerin Ümeyye gibi şiir söyleyemediklerini ifade etmiştir.³³ Buna karşın son dönem Arap edebiyat tarihinin önemli isimleri arasında yer alan Ömer Ferrûh’un (ö. 1987) söz konusu ortak kanaatle örtüşmeyen bir görüş beyan ettiği görülmüştür. Ferrûh, Ümeyye’nin şiirlerini dil ve üslup açısından eleştirerek bu şiirlerin doğallıktan uzak bir şekilde tekellüfle söylendiğini, kurgusal zayıflığının yanında lafızlarının oturaklı olmadığını ve herhangi bir cazibesinin bulunmadığını dile getirmiştir.³⁴

Câhiliye ve Sadru’l-İslâm dönemlerinde yaşamış bir şair olan Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın şiirlerinde ağırlıklı olarak İslâmî yaklaşımlarla örtüşen dinî anlamlara yer vermesi, Kur’ân’ın nazmına yakın bir şiir üslubu benimsemesi, şiirlerinde Kur’ân’dan iktibaslar yaparak ayetlerde yer alan kelimeleri benzer örüntülerde kullanması gibi hususlar,³⁵ şiirlerinin doğruluğu meselesinin tartışmalı bir konu olmasına yol açmıştır. Bu nedenle Ümeyye’nin şiirlerinin doğruluğu, sadece rivayet ve ezber yoluyla günümüze ulaştığı için Câhiliye şiirinin mevsukiyetini toptan reddeden Tâhâ Hüseyin’e (ö. 1973) ek olarak,³⁶ bir grup edebiyat tarihçisi ve eleştirmeni tarafından şüpheyle karşılanmıştır.³⁷ Şairin kişiliğini ve şiirlerini analitik bir yaklaşımla detaylıca ele alan Cevâd Alî (ö. 1987) bazı endişelerine yer verdiği değerlendirmelerinde, Ümeyye’nin şiirlerindeki uydurmanın hiçbir delile mahal bırakmayacak kadar açık olduğunu ve şiir uydurarak bunları şaire nispet eden şahısların şiir konusunda pek de maharetli olmadıklarını dile getirmiştir.³⁸ Buna ek olarak şairin söylediği şiirlerin büyük çoğunluğunun erken dönemlerde kaybolduğu belirtilmiş, günümüze ulaşan pek az miktardaki şiirin Ümeyye’nin şairliğini tam olarak yansıtmamakla birlikte hayatından ancak bir kesiti temsil edebileceği yönünde yorumlar yapılmıştır.³⁹ Bu şiirlerin kaybolması noktasında Emevî Devleti’nin meşhur valisi ve komutanı Haccâc b. Yûsuf’un (ö. 95/714) şairin şiirlerini bilen kimsenin kalmadığından dert yandığı rivayet edilmiştir.⁴⁰ Tâhâ Hüseyin, gerek Ümeyye b. Ebi’s-Salt gerekse çağdaşı veya daha öncesinde yaşamış olan diğer Hanîflere nispet edilen şiirlerin tam bir intihâl ürünü olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Ayrıca söz konusu şiirlerin İslâm’ın Arap topraklarında bir mazisi olduğunu ve diğer inançlara göre daha eski olduğunu ispatlamak amacıyla Müslümanlar tarafından uydurulduğu iddiasında bulunmuştur.⁴¹ Tâhâ Hüseyin’in konuyla ilgili görüşleri dönemin Arap edebiyat camiasında tepkiyle karşılanmış, yazılan reddiyelerle iddiaları boşa çıkarılmıştır.⁴² Fransız Oryantalist Clement Huart (ö. 1926) ise İslâm karşıtı emellerine hizmet etmek adına farklı bir yaklaşımla Ümeyye’nin şiirleriyle Kur’ân ayetleri arasında karşılaştırma yapmıştır. 1904 yılında *Journal Asiatique* dergisinde yayımladığı makalesinde konuyu uzun uzadıya ele alan Huart, çok değerli bir veri elde ettiğini

³³ el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûlî’s-Su’arâ*, 1/259; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/129; el-‘Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzî’s-Sabâbe*, 1/385.

³⁴ Ferrûh, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 1/217.

³⁵ ‘Atiyye, *el-Edebu’l-‘Arabî*, 350-351.

³⁶ Tâhâ Hüseyin, *fî’s-Si’ri’l-Câbilî* (Kâhire: Matba’atu Dâri’l-Kutubi’l-Mısriyye, 1926), 84.

³⁷ Carl Brockelmann, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, çev. Abdulhalim en-Neccâr (Kâhire: Dâru’l-Ma’ârif, 1983), 1/113.

³⁸ Alî, *el-Mufasssal*, 12/73.

³⁹ Ferrûh, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 1/217; el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebi’s-Salt*, 129.

⁴⁰ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/130. Ümeyye b. Ebi’s-Salt gibi Sakîf kabilesi mensubu olan Haccâc’ın Ümeyye’nin şiirine olan ilgisi ve kaybindan duyduğu hüznün kabile taassubu kaynaklı olduğu tahmin edilmektedir.

⁴¹ Hüseyin, *fî’s-Si’ri’l-Câbilî*, 86.

⁴² Muhammed el-Hıdır Hüseyin, *Naked Kitâb fî’s-Si’ri’l-Câbilî* (Kâhire: el-Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Turâs, ts.), 219-220.

ve Ümeyye'nin şiirlerini kastederek Kur'ân'ın yeni bir kaynağına ulaştığını iddia etmiştir. Yaptığı karşılaştırmalar sonucunda; Ümeyye b. Ebi's-Salt'a isnad edilen şiirlerin sahih olduğu, Peygamber'in Kur'ân'ın nazmında az veya çok oranda bu şiirlerden yararlandığı, bu şiirlerin sahihliğinin ve Peygamber'in Kur'ân'ın nazmında şiirlerden yararlanmasının Müslümanları Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şiirlerini hedef almaya ittiği sonuçlarına ulaşmıştır. Huart'ın metodoloji ve objektiflikten yoksun bu iddiaları, aralarında Alman Oryantalist Carl Brockelmann (ö. 1956), İsveçli Oryantalist Tor Andrae (ö. 1947) ve Tâhâ Hüseyin gibi önemli isimlerin olduğu pek çok tarih ve edebiyat araştırmacısı tarafından delillerle reddedilmiştir.⁴³

Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın hayatına dair pek çok detayda olduğu gibi vefat tarihi ve nasıl vefat ettiğiyle ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır. İslâm'ı kabul etmeden öldüğü noktada görüş birliği bulunmakla birlikte, ölüm tarihiyle ilgili çeşitli görüşler zikredilmiştir. Kimi kaynaklar şairin 2/624 yılında vefat ettiğini belirtirken,⁴⁴ kimi kaynaklar da Tâif'in fethinden önce 7/629 veya 8/630 yılında vefat ettiği bilgisini kayıt altına almıştır.⁴⁵ Bazı kaynaklara göre ise Sakif kabilesi İslâm'ı kabul etmeden önce 9/631 yılında Tâif'te öldüğü ifade edilmiştir.⁴⁶

2. Şiirlerinde Başlıca Dinî Anlamlar

Bazı araştırmacılar tarafından Câhiliye toplumunun en bilgili ve entelektüel kesimi olarak nitelenen şairler, "Arapların divanı" vasfıyla bir kültür hazinesi sayılan şiirde dönem insanının ahlâk, gelenek, din ve fikir yapısını kayıt altına almışlardır.⁴⁷ Bu nedenle eski Arap şiiri, İslâm öncesi Arap toplumunun inançları ve dinî telakkileri hakkında Kur'ân ve hadislerden sonra bilgi edinebileceğimiz en önemli kaynaklardan birisi olarak kabul edilmiştir.⁴⁸ Arap edebiyatındaki şöhretini büyük ölçüde dinî şiirlerine borçlu olduğu yönünde değerlendirmeler yapılan Ümeyye b. Ebi's-Salt, şairlerin genelinin değinmediği dinî anlam ve konuları ele almak suretiyle Câhiliye dönemi inançlarının gün ışığına çıkarılmasında önemli rol oynamıştır. Bu konuların özellikle Hanîflikle ilgisi olan dönem şairlerinin bazıları tarafından ele alındığına işaret edilmelidir. Ancak Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın neredeyse şiirlerinin tümünü dinî şiir olarak niteleyebileceğimiz türde yazması, bu türe kendi karakterinden ve yaşam tarzından katkılar sunması, din olgusunu şiirlerinin temel konusu haline getirmesi gibi hususlar, şaire Câhiliye dönemi şairleri arasında ayrıcalıklı bir konum kazandırmıştır.⁴⁹ Şairin şiirlerinde gözlemlenen bu dinî dokunun, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) "Ümeyye b. Ebi's-Salt ise az dâba müslüman oluyordu."⁵⁰ ifadesini söylemeye sevk edecek kadar yoğun olduğu görülmektedir. Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şiirleri tema analizine dayalı bir bakış açısıyla okunduğunda şairin, dinî dokunun baskın bir hal almasını sağlayan bazı anlamlara yoğunlaştığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu anlamları; tevhîd inancı, Allah'ın bâkîliği, ölümün kaçınılmazlığı, yeniden dirilme ve hesap, kâinatı tefekkür şeklinde başlıklandırmak mümkündür.

⁴³ Daha geniş bilgi için bkz. Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 1/113; Hüseyin, *fi's-Şi'ri'l-Câbilî*, 82-85; Cuma, *eş-Şihâbu'r-Râsîd*, 265-271; 'Atiyye, *el-Edebu'l-'Arabî*, 352-355; el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebi's-Salt*, 129; Hâmil b. İsa, *Clement Huart* (Kazablanka: el-Merkezu's-Sekâfi li'l-Kitâb, 2020), 57-58.

⁴⁴ Luvîs Şeyhû, *Şu'arâ'u'n-Nasrâniyyeti Kable'l-İslâm* (Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1991), 226; Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, 1/132.

⁴⁵ Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 1/217.

⁴⁶ el-'Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 1/385; el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 1/252; 'Atiyye, *el-Edebu'l-'Arabî*, 351.

⁴⁷ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 55-57.

⁴⁸ Ali Bulut, "Câhiliye Şiirinde Bazı Dinî Motifler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18-19 (2005), 216.

⁴⁹ Alî, *el-Mufasssal*, 11/132; es-Setalî, *Dîvânü Ümeyye*, 241.

⁵⁰ Müslim, *Şiir*, 2.

2.1. Tevhîd İnancı

Kur'ân'ın bazı ayetleri ve Câhiliye şiiri incelendiğinde, İslâm öncesi dönemde Arap Yarımadası'nın farklı bölgelerinde yaygın olan dinî anlayışın çok tanrıcılık temelli olduğu görülmektedir.⁵¹ Câhiliye Arapları, diğer tanrıları ve putlarından ayrı olarak Allah'ı da tanımış ve O'nun adını gerek günlük hayatlarında gerekse şiir ve nesir gibi yazıya döktükleri eserlerinde sık sık kullanmışlardır.⁵² İslâm öncesi dönemde politeizmin yaygın olduğu bir toplumda yaşamalarına rağmen bu toplumda yaygın inancın aksine monoteist anlayışı benimseyen Hanîf şairlerin şiirlerinde üzerinde en çok durdukları akidevî konu, Allah'ın birliği meselesidir.⁵³ Putperestliğin yaygın olduğu bu dönemde Hanîf şairler, kitleleri etkisi altına alan şiirin yanında hutbeleri de kullanmak suretiyle insanları Allah dışındaki varlıklara ibadetten uzaklaştırmak ve tevhîd inancını yeniden tesis etmek uğruna çaba göstermişlerdir.⁵⁴ Hanîf şairlerin dinî anlamlara yer verdikleri şiirlerinde tevhîd inancını ele almaları, Câhiliye döneminde Allah inancının varlığına delil olarak gösterilmiştir.⁵⁵ Bu dönemde dinî meseleleri şiirlerinde en yoğun şekilde işleyen şair olan Ümeyye b. Ebi's-Salt, yaşadığı toplumun ıslâhı amacıyla tevhîd inancıyla ilgili mesajlarını iletirken farklı üsluplar benimsemiştir. Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere şair, zaman zaman Allah'ın bir olduğuna olan inancını ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacağını ilan edercesine haykırmaktadır (Tavîl):⁵⁶

وَأَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ لَا شَيْءَ فَوْقَهُ   عَلِيًّا وَأَمْسَى ذِكْرُهُ مُتَعَالِيًّا
وَأَيَّاكَ لَا تَجْعَلَنَّ مَعَ اللَّهِ غَيْرَهُ   فَإِنَّ سَبِيلَ الرُّشْدِ أَصْبَحَ بَادِيًّا
رَضِيْتُ بِكَ اللَّهُمَّ رَبًّا فَلَنْ أُرَى   أَدِينُ إِلَهًا غَيْرَكَ اللَّهُ ثَانِيًّا

“Şabitlik ederim hiçbir şeyin Allah'tan daha üstün olmadığına ve şanınin yüce olduğuna.

Sakın ha! Allah'a başkasını ortak kılma, zira doğru yol artık apaçuktur ortada.

Rabbim! Rab olarak razı oldum sana, senden başka ikinci bir ilaha ibadet etmeyi düşünmem asla.”

Allah'tan başkasına ibadet etmeyi inkar eden İbn Ebi's-Salt, şüpheye mahal bırakmayacak şekilde tevhîd inancına sahip olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca şiirinde “şabitlik ederim” ifadesini kullanmak suretiyle yaşadığı topluma benimsediği tevhîd inancını ilan etmeyi tercih eden şair, toplumun ıslah edilme amacına uygun olarak “Sakın ha!” sözüyle de uyarı görevini yerine getirmektedir. Şairin putperest Câhiliye toplumuna tevhîd ile ilgili mesajlarını iletirken benimsediği üsluplardan bir diğeri, konuyla ilgili olarak yöneltilen varsayımsal sorular ve bunlara verilen cevaplardan ibaret olan cedel ve münazaraya yakın bir üsluptur. Şair, herhangi bir kimsenin Allah'tan başka bir ilahın varlığı iddiasında bulunması

⁵¹ Bazı ayet örnekleri için bkz. Furkân 25/3; Yâsîn 36/74-75; Zümer 39/3; Necm 53/19-23; Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zekî Bâşâ (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1995), 14-30.

⁵² Alî, *el-Mufasssal*, 11/107-112; Ömer Ünal, “İslâm Öncesi Arap Şiirinde Bazı Dinî Motifler”, *Nüşba: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/9 (Bahar 2003), 176.

⁵³ İbrahim Ethem Polat, “Hanîf Şairlerin Şiirlerinde Monoteist Yapı”, *Nüşba: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Bahar 2001), 124.

⁵⁴ Faruk Çiftçi, Harun Özel, “Câhiliye Dönemi Zühd Edebiyatının Sosyal ve Kültürel Hayata Yansımaları”, *TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of Turk & Islam World Social Studies* 5/17 (Haziran 2018), 402.

⁵⁵ Ramazan Meşe, “Cahiliye Dönemi Hanîf Şairlerin Şiirlerine Tematik Bir Yaklaşım -Tevhîd Anlayışı-”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 1/16 (Haziran 2021), 207.

⁵⁶ es-Setalî, *Dîvânü Ümeyye*, 538-539.

durumunda, bu iddianın insanlar tarafından reddedileceğini şu şekilde dile getirmektedir (Mütekârib):⁵⁷

إِذَا قِيلَ مَنْ رَبُّ هَذِي السَّمَاءِ   فَلَيْسَ سِوَاهُ لَهُ مُضْطَرِبٌ
وَلَوْ قِيلَ رَبُّ سِوَى رَبَّنَا   لَقَالَ الْعِبَادُ جَمِيعًا كَذِبٌ

“Kimdir bu semanın Rabbi? diye sorulursa, sarsılarak boyun eğmez O’ndan başkasına.
Rabbimizden başka rab vardır denilirse eğer, tüm kullar (bunu diyene) yalancı derler.”

Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın tevhîd inancını esas alan bazı beyitleri; Allah’ın şânı, birliği, yüceliği, kudreti, adaleti ve hükümlerliliği gibi hususlarla ilgili mesajlar içermektedir. Toplumun bilge ve entelektüel kesiminin temsilcileri olarak görebileceğimiz Hanîflerden olan şairin aşağıdaki dizeleri, Câhiliye insanının Allah’a ait bazı sıfatlardan haberdar olduğunu ortaya koymaktadır (Tavîl):⁵⁸

لَكَ الْحَمْدُ وَالتَّعْمَاءُ وَالْمُلْكُ رَبَّنَا   فَلَا شَيْءَ أَعْلَى مِنْكَ مَجْدًا وَأَعْجَدُ
مَلِيكَ عَلَى عَرْشِ السَّمَاءِ مُهَيَّمٌ   لِعَرْبِهِ تَعْنُو الْوُجُوهُ وَتَسْجُدُ
فَسُبْحَانَ مَنْ لَا يَعْرِفُ الْخَلْقُ قَدْرَهُ   وَمَنْ هُوَ فَوْقَ الْعَرْشِ فَرْدٌ مُوَحَّدُ
وَمَنْ لَمْ تُنَازِعْهُ الْخَلَائِقُ مُلْكَهُ   وَإِنْ لَمْ تُفَرِّدْهُ الْعِبَادُ فَمُفَرَّدُ
هُوَ اللَّهُ بَارِي الْخَلْقِ وَالْخَلْقُ كُلُّهُمْ   إِمَاءٌ لَهُ طَوْعًا جَمِيعًا وَأَعْبُدُ

“Rabbimiz! Hamd, nimet ve hükümlerlilik senindir, hiçbir şeyin makamı ve şanı senden daha yüce değildir.

O, semâ arşının sabibi ve egemenidir, O’nun izzetine yüzyüzyü boyun eğer ve secdeye eğilir.

Yaratılmışların kadrini bilmediği (Allah) ne yücedir! Arşın üstündeki O (Allah) tektir ve birdir.

Mahlukâtın hükümlerliliğine karşı koyamadıkları (Allah ne yücedir)! Kullar O’nu tek görmeseler de O tektir.

O, tüm mahlukâtı yoktan var eden Allah’tır, tüm yaratılmışlar seve seve O’nun cariyeleri ve kullarıdır.”

Şair, bu beyitlerinde her ne kadar Allah’ın farklı sıfatlarına işaret etmiş olsa da “ferd, muvabbad, müfred” gibi Allah’ın vahdâniyetine delâlet eden kelimeleri kullanmak suretiyle, tevhîd inancını dizeleri arasına serpiştirdiği mesajların odağına yerleştirmektedir.

Ümeyye b. Ebi’s-Salt, genelde dinî anlamlar içeren şiirlerinde özellikle de tevhîd inancını konu edinen dizelerinde ayetlerde geçen kelime ve terkipleri, Kur’ân’ın nazmıyla örtüşür bir şekilde iktibâs etmektedir. Bir şiirinden alıntıladığımız aşağıdaki beyitlerde; “Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten münezzele olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah’a hamdedirim” de ve tekbir getirerek O’nun şanını yücelt!⁵⁹ ve “O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah’tır.”⁶⁰ mealindeki ayette geçen ifadeleri kullandığı açıkça görülmektedir. Şairin divanında ve klasik kaynaklarda yer alan bu beyitlerin nispetinde herhangi bir problem olmadığı varsayıldığında, İslâm’dan önceki semavî dinlerin kitaplarını

⁵⁷ es-Setalî, *Dîvânü Ümeyye*, 343-344.

⁵⁸ es-Setalî, *Dîvânü Ümeyye*, 367-372.

⁵⁹ İsrâ 17/111.

⁶⁰ Furkân 25/2.

okuduğu belirtilen Ümeyye'nin dinî temalar içeren şiirlerinde Kur'ân'dan esinlendiği, en azından lafız ve muhteva itibarıyla Kur'ân'ın mesajlarından haberdar olduğu rahatlıkla söylenebilir (Kâmil):⁶¹

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَخْجِدْ   وَلَدًا وَقَدَّرَ خَلْقَهُ تَقْدِيرًا
وَعَنَا لَهُ وَجْهِي وَخَلْقِي كُلُّهُ   فِي الْحَاشِيَعَيْنِ لَوَجْهِي مَشْكُورًا

“Hamd, çocuk edinmeye ve yarattıklarına belli bir ölçüye göre düzen verene.

O'na boyun eğdi yüzüm ve benliğim tümüyle, O'na yönelenler içinde samimiyetle ve şükürle.”

Tüm benliğiyle Allah'a yöneldiğini belirttiği yukarıdaki beyitlerde olduğu gibi, şairin tevhîdle ilgili bazı şiirlerine İslâmî hitap tarzıyla örtüşür bir şekilde “hamdele” ile başladığı görülmektedir. Câhiliye dönemi şairlerinden olan Ümeyye'nin özellikle dinî anlamlarla yoğurduğu şiirlerinde kendine özgü bir şiir yapısına sahip olduğu ve bu yapının da klasik Arap şiirinin geleneksel formuna uymadığı belirtilmelidir. Bu bağlamda yaşadığı toplumun ıslâhı uğruna söylediği şiirlerle tevhîd inancını yaymaya çalışan şairin, şekilden ziyade içeriğe yoğunlaştığını dile getirmek mümkündür. Şair, Allah'a hamd ile başladığı şiirlerinden birinde bir muvahhid olarak inandığı ilahı, “Hanîf inancının Rabbi” vasfıyla niteleyerek şunları dile getirmektedir (Basît):⁶²

الْحَمْدُ لِلَّهِ مُسَانًا وَمُصَبِّحَنَا   بِالْخَيْرِ صَبَحَنَا رَبِّي وَمَسَانًا
رَبِّ الْحَيِّفَةِ لَمْ تَنْفَدْ خَزَائِنُهَا   مَمْلُوءَةً طَبَقَ الْأَفَاقِ سُلْطَانًا

“Hamdolsun bizzi sabaha ve akşama kavuşturan Allah'a, Rabbim bizzi sabaha ve akşama ulaştırdı hayırla.

(Hamdolsun) Hazineleri dolu olup tükenmeyen Hanîf dininin Rabbine, hükmederek âfâkı kuşattı egemenliğiyle.”

Şair, keza Allah'a hamd ile başladığı şiirlerinden birinde Allah'ın ortağının olmadığını açıkça ilan etmekte ve bu gerçeği ikrâr etmeyerek Allah'ın vahdâniyetine inananların nefislerine haksızlık ettiklerini dile getirmektedir (Munserih):⁶³

الْحَمْدُ لِلَّهِ لَا شَرِيكَ لَهُ   مَنْ لَمْ يُغْلَهَا فَتَفْسَهُ ظَلَمًا

“Hamdolsun ortağı olmayan Allah'a, her kim bunu söylemezse haksızlık eder kendi nefisine.”

Ümeyye, tevhîd inancı bağlamında söylediği pek çok şiirinde tevhîdle iman arasında bağlantı kurarak sözü Allah'a iman konusuna getirmektedir. Hatta aşağıda yer alan şiirinde, sonsuza kadar küfürden uzak kalmayı ve yaşadığı müddetçe kalbini, bedenini ve tüm benliğini imanın kaplamasını yakarırcasına Allah'tan dilemektedir (Basît):⁶⁴

يَا رَبِّ لَا تُجْعَلِّي كَافِرًا أَبَدًا   وَاجْعَلْ سَرِيرَةَ قَلْبِي الدَّهْرَ إِيمَانًا
وَاخْلُطْ بِهِ بُنْيَتِي وَاخْلُطْ بِهِ بَشْرِي   وَاللَّحْمَ وَالدَّمَ مَا عُمِرْتُ إِنْسَانًا

“Ey Rabbim! Beni kafir yapma asla! Kalbimin derinliklerini daima doldur imanla.

Onu (imani) karıştır bedenime tenime, etime ve kanıma bir insan olarak yaşadığım sürece.”

⁶¹ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 409.

⁶² es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 516.

⁶³ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 489.

⁶⁴ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 518.

Putperestlikten uzaklaşarak tevhîd inancını temel edinen Hanîfliğe uygun bir yaşam sürmek için temel şart ve esasın iman olduğunun farkında olan şair, bu esasın tüm varlığını ve benliğini kaplaması için Allah'a yalvarmaktadır. Küfürden uzak kalmanın ancak imanla gerçekleşebileceğini idrâk eden şair, “hak” olarak nitelediği tevhîd inancından ancak basiret yoksunu insanların uzak kalacağını şöyle dile getirmektedir (Tavîl):⁶⁵

أَلَا أَيُّهَا الْقَلْبُ الْمُقِيمُ عَلَى الْهَوَىٰ   إِلَىٰ أَيِّ حِينٍ مِنْكَ هَذَا التَّصَدُّدُ
عَنِ الْحَقِّ كَالْأَعْمَى الْمُمِيطِ عَنِ الْهُدَىٰ   وَلَيْسَ يَزُدُّ الْحَقُّ إِلَّا مُفَنِّدُ

“Ey beva ve bevese kapılmış kalb(im)! Ne zamana kadar devam edecek bu isteksiz ve yüz çeviren eğilim?”

Doğru yoldan uzaklaşan kör gibi baktan ayrılığın ne zamana kadar? Hakka ancak aciz yalancı karşı koyar.”

Tevhîd inancının gereklerinden biri de Allah'ın şanının yüceltilmesidir. Allah'ın buna layık olduğunu aşağıdaki beyitlerinde dile getiren şair, keza Allah'ın öldüren ve diriltiren vasıflarına dikkat çekerek muhataplarından Allah'ı yüceltmelerini istemektedir (Hafif):⁶⁶

مَجِّدُوا اللَّهَ فَهُوَ لِلْمَجْدِ أَهْلٌ   رَبُّنَا فِي السَّمَاءِ أَمْسَىٰ كَبِيرًا
ذَلِكَ الْمُنْشَىٰ الْحِجَارَةَ وَالْمَوْ   تَىٰ وَأَحْيَاهُمْ وَكَانَ قَدِيرًا

“Allah'ı överek yüceltin! O, layıktır buna, Rabbimiz azîm ve ulu oldu semâda.

O, taşları ve ölüleri yaratarak var edendir, ölüleri de diriltmeye muktedirdir.”

2.2. Allah'ın Bâkiliği

Ümeyye b. Ebî's-Salt'ın dinî anlamlarla yoğurduğu şiirlerinde tevhîd inancından sonra en çok ele aldığı anlamlardan bir diğeri, Allah'ın bâkiliği konusudur. Allah'ın ezeli ve ebedî olduğuna iman etmenin tevhîd inancının ayrılmaz bir parçası oluşu, şairin Allah'ın ebediliği noktasında söylediği şiirleri daha anlamlı kılmaktadır. Şair, Allah'ın bâkiliğini O'nun dışındaki varlıkların fâniliğiyle karşılaştırarak ele almaktadır. Bu bağlamda şair, muhatap aldığı kesimin dikkatlerini mahlûkatın fâniliğiyle yaratıcının bâkiliği arasında kurduğu denkleme yoğunlaştırma çabası içine girmektedir (Tavîl):⁶⁷

وَأَنَّ يَكُونُ الْخَلْقُ كَالْخَالِقِ الَّذِي   يَدُومُ وَيَبْقَىٰ وَالْخَلِيقَةُ تَنْفَدُ
وَلَيْسَ لِمَخْلُوقٍ مِنَ الدَّهْرِ جِدَّةٌ   وَمَنْ ذَا عَلَىٰ مَرِّ الْحَوَادِثِ يَخْلُدُ
وَنَفَىٰ وَلَا يَبْقَىٰ سِوَى الْوَاحِدِ الَّذِي   يُمِيتُ وَيُحْيِي دَائِمًا لَيْسَ يَهْمَدُ

“Yaratılmışlar, nasıl dâim ve bâkî olan Yaratıcı gibi olur? Zira mahlukât tükenerek yok olur.

Hiçbir yaratılmışın ezeli olması mümkün değildir, hani kim kaza ve kaderden kurtularak ebedî olabilir?”

Yok oluruz biz, O tek olandan başkası kalmaz, O ki sürekli öldürür, diriltir ve asla durmaz.”

Fânî olan yaratılmışlarla bâkî olan Allah'ı aynı mısralarda zikreden şair, muhataplarına mahlûkatın kaçınılmaz sonu olan ölümü hatırlatmaktadır. Bu hatırlatma üzerinden samimi bir kullukla teslim olunmayı hak eden tek varlık olan Allah'a imana göndermede bulunmaktadır.

⁶⁵ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 373.

⁶⁶ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 399-400.

⁶⁷ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 372.

Ebedî olan tek varlık Allah olduğuna göre, ilah olarak görülmeye layık olan tek varlık da Allah'tır. Mahlûkatın ölüme ve yok olmaya mahkumiyeti üzerinden Allah'ın ölümsüzlüğü mesajını iletme çabası, şairin şiirlerinde sıkça tekrar eden bir yaklaşımdır (Vâfir):⁶⁸

فَكُلُّ مُعَمَّرٍ لَا بُدَّ يَوْمًا   وَذِي دُنْيَا يَصِيرُ إِلَى زَوَالٍ
وَيُعَيِّقُ بَعْدَ جِدَّتِهِ وَيَبْلَى   سِوَى الْبَاقِي الْمُقَدَّسِ ذِي الْجَلَالِ

“Uzun ömürlü her bir kimsenin ve dünya ehlinin, yok olması kaçınılmazdır bir gün kesin.

Her şey eskir ve yok olur yeniliğinden bir süre sonra, Bâkî, mukaddes ve azâmet sahibi (Allah) dışında.”

Ümeye; ne kadar uzun yaşarsa yaşasın dünya ehli için yok olmanın kaçınılmaz bir son olduğunu, buna karşın ebediliğin yalnız Allah'a özgü olduğunu dile getirmektedir. Böylece dolaylı bir şekilde şiirlerinin hedef kitesini fânî olan dünyalık işleri terk etmeye ve ölümden sonraki hayat için yararlı işler yapmaya teşvik etmektedir. Şair, Allah'ın bâkî olması ve ebediliği noktasında muhataplarına oldukça net mesajlar iletmektedir. Bazen imanın temel taşlarından olan Allah'ın ebediliği düşüncesiyle birlikte bu tasavvuru destekleyici ek mesajlara yer vermektedir. Aşağıda zikredilen beyitlerde şair, “O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.”⁶⁹ ve “Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır.”⁷⁰ mealindeki ayetlerin içerikleriyle örtüşür biçimde, Allah'ın ebediliği ilkesinin yanına göklerin ve yerin mirasının da yalnız O'na ait olduğu düşüncesini yerleştirmektedir (Tavîl):⁷¹

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ غَيْرَ رَبَّنَا   وَلِلَّهِ مِيرَاثُ الَّذِي كَانَ فَاتِنَا
وَإِنْ يَكُ شَيْءٌ خَالِدًا وَمُعَمَّرًا   تَأْمَلُ نَجْدٌ مِنْ فَوْقِهِ اللَّهُ بَاقِنَا

“Biliniz ki her şey yok olucudur Rabbimizden başka, fânî olan her şeyin mülkü aittir O'na.

Eğer bir şey ebedî ve uzun ömürlü ise, dikkatlice bak ki görürsün Allah'ı onun üstünde.”

Şairin ilk beyitte Allah'ın ebediliği ve mahlûkatın yok olmasından sonra göklerin ve yerin mirasının Allah'a aidiyeti düşüncelerini bir arada işlediği bu şiiri, yukarıda mealleri zikredilen ayetlere benzerliği iddiasıyla şüpheyi karşılanmıştır. Ancak Ümeye b. Ebi's-Salt'ın divanını derleyerek tahkikini yapan Abdulfazl es-Setalî, şiirin sıhhatine yapılan itirazları delillerle çürütme gayreti içine girmiştir. Bu bağlamda şairin, içeriğine vâkıf olacak şekilde Tevrât ve İncil'i okuduğuna işaret etmiş, Allah'ın bâkiliği ve göklerin ve yerin mirasının Allah'a aidiyetiyle ilgili şairin dile getirdiği mesajların söz konusu kutsal kitaplarda yer alması gerçeğinden yola çıkarak bu şiirlerin doğruluğunu savunmuştur.⁷²

2.3. Ölümün Kaçınılmazlığı

Allah'ın bâkiliği ve O'nun dışındaki tüm varlıkların fâniliği gerçeği, insan düşüncesinin ölümün kaçınılmazlığına yönelmesine ve insanın ebediliğinin imkansızlığının idrâk edilmesine yol açmıştır. İnsan hayatını tümüyle kuşatarak adeta içine hapseden ve dünya hayatının sonu anlamına gelen ölümün kaçınılmazlığı düşüncesi, insanları bu açmazın tek çıkış yolu olarak gördüğü inanca yönlendirmiştir. Ölümden kaçışın mümkün olmaması gerçeğinin insanları Allah'a sığınmaya sevk ettiğinin farkına varan şair, Allah'ın bâkiliği ilkesini hatırlatarak toplumu tevhid inancına dayalı Hanîflîğe yönlendirmeye çalıştığı gibi, zaman zaman ölümün

⁶⁸ es-Setalî, *Dîvânü Ümeye*, 448.

⁶⁹ Kasas 28/88.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/180.

⁷¹ es-Setalî, *Dîvânü Ümeye*, 528.

⁷² es-Setalî, *Dîvânü Ümeye*, 184-185.

kaçınılmazlığı düşüncesi üzerinden bu amaca ulaşmaya çalışmıştır. Esasen Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şiirlerinde ele aldığı dinî anlamların tümü, toplumun her kesiminde tevhid inancını yaymayı amaç edinmiştir. Kezâ şairin; Nûh, Lût, Semûd ve İbrâhim peygamberlerin kavimleriyle ilgili şiirlerinde ele aldığı geçmiş kavimlerin kıssalarına çokça yer vermesi de aynı hedefi gerçekleştirilmeye yöneliktir. Zira geçmiş kavimlerin yok olup gitmeleri, ölümden kaçışın mümkün olamayacağını somut bir şekilde gözler önüne sermiştir. Bu nedenle şairin nazarında ölüm, belirli bir zamana ertelenmiş kesin sondan ibarettir. Şair, oğlunun vefasızlığından yakındığı şiirinde bu gerçeğe şu şekilde değinmektedir (Kâmil):⁷³

تَحَافُ الرَّذَى نَفْسِي عَلَيْكَ وَإِنَّمَا   لَتَعْلَمُ أَنَّ الْمَوْتَ حَتْمٌ مُؤَجَّلٌ

“Korku içindedir gönlüm senin ölüp yok olmana, ölümün ertelenmiş bir kesin karar olduğunu biliyor olsa da.”

İnsan hayatı ne kadar uzarsa uzasin, bu ertelenmiş nihaî hüküm mutlaka gelip çatacaktır. Bunun farkında olan şair, ölüm gelip çatmadan önce dünyadan yüz çevirerek insanlardan uzak bir şekilde dağların zirvesinde olmayı temenni etmektedir. Şair, ölümün kaçınılmazlığını işlediği aşağıdaki beyitlerde Hanîf inancının teşvik ettiği zühd yaşantısına da göndermede bulunmaktadır (Hafif):⁷⁴

كُلُّ عَيْشٍ وَإِنْ تَطَاوَلَ دَهْرًا   صَائِرٌ مَرَّةً إِلَى أَنْ يَزُولَا
لَيْتَنِي كُنْتُ قَبْلَ مَا قَدْ بَدَأَ لِي   فِي زُرُوسِ الْجِبَالِ أَرْعَى الْوُغُولَا
فَاجْعَلِ الْمَوْتَ نُصْبَ عَيْنَيْكَ وَاحْدَرِ   غَوْلَةَ الدَّهْرِ إِنَّ لِلدَّهْرِ غَوْلَا

“Her yaşam her ne kadar uzun sürse de, tükenip yok olacaktır günün birinde.

Keşke ölüm bana gelip çatmadan önce, dağ keçilerini gütsedydim dağların zirvesinde.

Ölümü gözlerinin önüne koy ve feleğin mahvetmesine dikkat kesil! Zira ansızın yakalayıp belak eden ölümü vardır feleğin.”

Ölümün kaçınılmazlığı mesajı üzerinden toplumun Hanîfliğe teşvik edilmesi hedefiyle şairin dile getirdiği bu beyitler, Câhiliye dönemi insanının ölüm tasavvuru hakkında fikir veren detaylar içermektedir. İslâm öncesi dönem şairlerinin hikmet temalı şiirlerinde en yoğun şekilde ele aldıkları konulardan biri olan ölümün, vahşi hayvanlara ve karşı konulması imkânsız güçleri olan olağanüstü yaratıklara benzetildiği bilinmektedir. Câhiliye toplumunun düşünce tarzı ve tasavvurunu yansıtır şekilde Züheyr b. Ebî Sulmâ'nın (y.ö. 609) geceleyin gözleri görmeyen devenin toslaması üzerinden canlandırdığı ve Ebû Zueyb el-Huzelî'nin (ö. 28/649) korkunç pençeleriyle avına saldıran bir hayvan olarak nitelediği ölüm, İmruulkays'ın (y.ö. 540) bir şiirinde olduğu gibi⁷⁵ Ümeyye'nin bu dizelerinde de insanı yutarak yok eden bir dev veya canavar bir yaratık olarak tasvir edilmiştir.

Şaire göre ölümden kaçışın mümkün olmaması, nefsin hayatı arzulamasını anlamsız kılmaktadır. Zira Ümeyye b. Ebi's-Salt; öldükten sonra her şeyin anlamını yitireceğini, insanın ilk yaratıldığı başlangıç noktasına geri döneceğini, dünyada beğenerek biriktirdiği her ne varsa bunları geride bırakmak zorunda kalacağını, bazen ölümün pençesinden kurtulmayı başarabileceğini ve gençken ölmese bile yaşlandığında mutlaka öleceğini dile getirmektedir.

⁷³ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 431.

⁷⁴ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 450-451.

⁷⁵ Hamdû Tammâs, *Dîvânu Zuhayr b. Ebî Sulmâ* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rifet, 2005), 70; Ahmed Halîl eş-Şâl, *Dîvânu Ebî Zueyb el-Huzelî* (Port Saîd: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 2014), 49; Hasan es-Sendûbî, *Şerhu Dîvâni İmri'l-Kays* (Beyrût: Dâr İhyâi'l-'Ulûm, 1990), 214.

Aşağıdaki beyitlerde şair, ölümün kaçınılmaz bir gerçek oluşunu, herkesin içmek zorunda bir bardağa benzetmek suretiyle şöyle ifade etmektedir (Munserih):⁷⁶

مَا رَغِبَةُ النَّفْسِ فِي الْحَيَاةِ وَإِنْ   عَاشَتْ طَوِيلًا فَالْمَوْتُ لَا حِفْهًا
فَدَ أَنْبَتَتْ أَهْمًا تَعُودُ كَمَا   كَانَتْ بَدِيًّا بِالْأَمْسِ خَالِئَهَا
وَأَنَّ مَا جَمَعَتْ وَأَعْجَبَهَا   مِنْ عَيْشِهَا مَرَّةً مُفَارِقُهَا
يُوشِكُ مَنْ فَرَّ مِنْ مَنِيَّتِهِ   فِي بَعْضِ غِرَاتِهِ يُوَافِقُهَا
مَنْ لَمْ يَمُتْ عَبْطَةً يَمُتْ هَرَمًا   الْمَوْتُ كَأْسٌ وَالْمَرَّةُ دَائِقُهَا

“Gönlün yaşama arzusu nedir ki? Ölüm yakalayacaktır onu uzun yaşasa dahi.

Dünya yaratılışının başlangıcında durumu nasılsa, o hale döneceği bildirildi ona.

Yaşantısında topladığı ve beğendiği her ne varsa, onun tamamından ayrılacağı da (bildirildi ona).

Ecelinden kaçmayı başaran kimse, bazı gaflet anlarında ölüme yakalanacaktı neredeyse.

Sağlık dolu gençliğinde ölmeyen kişi ölümlerinde, ölüm bir bardaktır ki kişi bakacaktır tadına.”

Şair, bir başka şiirinde ölümden kurtuluşun olmadığı mesajını kendi gönlüne seslenerek muhataplarına ulaştırmaya çalışmaktadır. Allah’tan başka bir koruyucunun olmadığını ve en başta ölüm olmak üzere feleğin insanlar için gizlediği musibetler karşısında hiç kimsenin tutunamayacağını gönlüne şu şekilde hatırlatmaktadır (Basî):⁷⁷

يَا نَفْسُ مَا لَكَ دُونَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ   وَمَا عَلَى حَدَثَانِ الدَّهْرِ مِنْ بَاقٍ

“Ey gönül! Hiçbir koruyucun yoktur Allah’tan başka, durabilecek hiç kimse yoktur feleğin musibetleri karşısında.”

Ümeyye b. Ebî’s-Salt, ölümün tüm canlıları bekleyen kaçınılmaz son olduğu gerçeğini farklı üsluplarla hedef kitleye iletme çabası göstermektedir. Ölüme karşı konulamayacağını samimi bir üslupla kendi gönlüne seslendiği şiirle dile getiren şair, aynı hususu bir başka şiirinde insanın dünya hayatındaki inişli çıkışlı gidişatına, varlık yokluk denklemindeki değişikliklere odaklanmak ve detaylara inen betimleyici bir tavır takınmak suretiyle aktarmaya çalışmaktadır. Ayrıca ebediliğin insanlara ait bir vasıf olmadığını dile getirerek dolaylı bir şekilde bâkî olanın Allah olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan şair, hakikate varma noktasında geçmiş milletlerden ibret alınması, aklın ve basiretin kullanılması tavsiyesinde bulunmaktadır (Tavîl):⁷⁸

وَحَالَاتِ دُنْيَا لَا تَدُومُ لِأَهْلِهَا   فَبَيْنَا الْفَقَى فِيهَا مَهِيْبٌ مُسَوِّدٌ
إِذَا انْقَلَبَتْ عَنْهُ وَزَالَ نَعِيمُهَا   وَأَصْبَحَ مِنْ تُرْبِ الْقُبُورِ يُوسَدُ
وَفَارَقَ رُوحًا كَانَ بَيْنَ جَنَانِهِ   وَجَاوَرَ مَوْتَى مَا لَهُمْ مُتَرَدِّدُ
فَأَيُّ فَقَى قَبْلِي رَأَيْتَ مُخَلَّدًا   لَهُ فِي قَدِيمِ الدَّهْرِ مَا يَتَوَدَّدُ

⁷⁶ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 420-421.

⁷⁷ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 427.

⁷⁸ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 373-374.

أَلَسَتْ تَرَى فِي مَا مَضَى لَكَ عِبْرَةً   فَمَهْ لَا تُكْرِنُ يَا قَلْبُ أَعْمَى يُلَدِّدُ

“Dünyanın halleri işte hep aynı kalmaız dünya ehline, insan ibtişam ve saygınlıkla başlara taç edilmişken bile.

İşler tersine dönüp nimetler elden gittiğinde, mezar toprağını yastık edindiğinde.

Kalbinde taşıdığı ruhtan ayrıldığında, ziyaretçisi olmayan ölülere komşu olduğunda.

Benden önce hangi delikanlının gördün ebediliğini? Arzuladığı her şeye sahip olan ta eskiden beri.

Geçip gidende senin için bir ibret olduğunu görmez misin hala? Sus ey kalbim! Sağına soluna bakınan şaşkın bir âmâ olma!”

Ümeyye b. Ebî's-Salt'ın ölümün kaçınılmazlığının idrâk edilmesinde geçmişe ibret gözüyle bakılmasını istemesi, divanında yer alan Nûh, Lût, Semûd ve İbrâhim peygamberlerin kavimleriyle ilgili şiirlerinin söylenme amacıyla örtüşmekte ve bu şiirleri daha anlamlı hale getirmektedir.

2.4. Yeniden Dirilme ve Hesap

Öldükten sonra yeniden dirilme ve bunu takip eden hesaba çekilme gibi ahiret hayatıyla ilgili meseleler, tevhîd inancının gerekleri arasında yer almaktadır. Zira ahirete iman, onun rabbi olan Allah'a ortak koşmaksızın iman etmeyi gerekli kılmaktadır. Bunun yanında ahiret inancı, insanın doğrulara ve gerçeklere uygun hareket etmesini, buna karşın bâtil ve sapık davranışlardan uzak durmasını sağlayan önemli bir etkidir. Câhiliye toplumunun ahiret inançlarını merkeze alan tartışmalarda, müşriklerin Kur'ân ayetlerinde yer alan inkâr ve itirazlarından hareketle dönem toplumunun tamamının veya geniş bir kısmının ahiret inancına sahip olmadıkları çıkarımları yapılmıştır.⁷⁹ Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığında “Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah'ın bizzât üstlendiği gerçek bir vaadidir, fakat insanların çoğu bilmez.”⁸⁰ “Onlar, kesin bir dil ile şunu söylüyorlar: “Bu iş bizim ilk (ve son olarak) ölüp gitmemizden ibarettir, biz artık yeniden diriltilecek değiliz. Siz doğru söylüyorsanız (ölmüş) babalarımızı geri getirin!”⁸¹ ve “O size, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken tekrar hayat alanına çıkarılacağımızı mı söylüyor? Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok çok uzak! Gerçek olan sadece şu yaşadığımız dünya hayatıdır. Ölüyor ve yaşıyor. Bir daha da diriltilecek değiliz.”⁸² gibi ayetlerin, Câhiliye toplumunun ahiret hayatına, yeniden diriliş ve hesaba çekilmeye inanmadıkları çıkarımının temelinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak genelleme yaparak söz konusu inkârın toplumun tümü tarafından benimsendiğini söylemek oldukça güçtür. Nitekim Câhiliye şiiri incelendiğinde pek çok şairin şiirlerinde ahiretle ilgili meselelerden bahsettikleri görülmektedir. es-Semev'el el-Ezdi'nin (y.ö. 560) öldükten sonra kemikleri dağılsa da diriltileceğini ve hesaba çekileceğini söylediği,⁸³ Hâtîm et-Tâî'nin (y.ö. 578) uzun bir hayat yaşasa da mutlaka öleceğini ve dünya hayatında yaptıklarının karşılığını göreceğini dile getirdiği,⁸⁴ Zühayr b. Ebî Sulmâ'nın da bu hayatın bir de ötesinin olduğunu ve yapılanların hesabının mutlaka görüleceğini açıkça ifade ettiği beyitler,⁸⁵ Câhiliye toplumunda ahiret inancının bilindiğinin şiirde yer alan delillerinden bazılarıdır. Ümeyye b. Ebî's-Salt da toplumu içine düştüğü şirk bataklığından uzaklaştırarak tevhîd inancını yaymak suretiyle ıslâh uğruna

⁷⁹ İsmail Kılıç, “Kur'ân'da Müşriklerin Yeniden Diriliş İnancı”, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2018), 136-137.

⁸⁰ Nahl 16/38.

⁸¹ Duhân 44/34-36

⁸² Mu'minûn 23/35-37

⁸³ Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asma'î, *el-Asma'îyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1993), 86.

⁸⁴ Ahmed Reşâd, *Dîvânü Hâtîm et-Tâî* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 38.

⁸⁵ Tammâs, *Dîvânü Zühayr b. Ebî Sulmâ*, 68.

çaba gösteren Hanîf şairlerden biri olması hasebiyle yeniden dirilme ve hesaba çekilme ilgili meselelere en çok değinen şairler arasında yer almış, hatta “ahiret şairi” vasfına layık görülmüştür.⁸⁶ Şair, dinî anlamlı şiirlerinde yeniden dirilme konusunu şu şekilde ele almaktadır (Tavîl):⁸⁷

فَكُنْ خَائِفًا لِلْمَوْتِ وَالْبَعْثِ بَعْدَهُ   وَلَا تَكُ مِمَّنْ غَرَّهُ الْيَوْمُ أَوْ عَدُوُّ

“Kork ölümden ve sonrasında yeniden dirilmeden, sakın olma bugünün veya yarının aldattığı kimselerden.”

Şair, yeniden dirilmeden sonra gerçekleşecek hesap gününde insanların içinde bulunacakları hallerle ilgili aktarımlarda bulunmaktadır. Kıyamet günü hesap vaktinde dünyadaki amellerine karşı insanların genel durumlarını tasvir eden aşağıdaki beyit, şairin hesap gününe dair kanaatlerine ışık tutmaktadır (Hafîf):⁸⁸

يُوقَفُ النَّاسُ لِلْحِسَابِ جَمِيعًا   فَشَقِيٌّ مُعَذَّبٌ وَسَعِيدٌ

“Hesaba durdurulur tüm insanlar, (onlar) ya azap gören bedbaht ya da bahtiyardırlar.”

Şairin hesap günü tasavvuru, o gün insanın karşılaşacağı ceza ve mükafatı dünya hayatında yaptıklarının tam karşılığı olarak gören İslâm’ın tasavvuruyla aynı doğrultudadır. Bununla birlikte Ümeyye, yeniden dirilmeden sonraki süreçte gerçekleşecek hesaba çekilme gününü büyük bir gün olarak nitelemekte ve o günün dehşetini muhataplarına yansıtabilme için “*Siz de inkârda direnirseniz çocukları ibtiyarlatan o günden kendinizi nasıl koruyacaksınız?*”⁸⁹ mealindeki ayetin tasvir gücünden yararlanmaktadır (Hafîf):⁹⁰

إِنَّ يَوْمَ الْحِسَابِ يَوْمٌ عَظِيمٌ   شَابَ فِيهِ الصَّغِيرُ شَيْبًا تَقِيَالًا

“Şüphesiz hesap günü muazzam bir gündür, o gün küçük çocukların saçları tamamen ağaracaktır.”

Yukarıdaki beyitte olduğu gibi şairin bu konudaki şiirlerinde yer alan temel düşüncenin Kur’ân’ın konuyla ilgili ayetlerindeki düşünceyle örtüşmesi, ayrıca kullanılan lafız ve terkiplerin benzerlik göstermesi, kimi edebiyat eleştirmenlerini Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın Kur’ân’ın üslubundan etkilendiği şeklinde bir çıkarımda bulunmaya yönlendirmiştir.⁹¹ Bu çıkarımın doğru olma ihtimali geçerli olmakla birlikte, bazı beyitlerin İslâmî dönemde uydurularak şaire nispet edilme ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gerektiği kanaatine işaret edilmelidir. Şairin şiirleriyle Kur’ân ayetleri arasındaki üslup ve lafız benzerliği, yeniden dirilme ve hesaba çekilmeden sonraki sürece dair tasavvurlarına yer verdiği şiirlerinde daha derinden hissedilmektedir. Bu bağlamda şair, dünya hayatında imanla veya imansız yaşamının karşılığında hesap günü kişiye layık olduğu ceza veya mükafat olarak cennet veya cehennemin hazırlanacağını ifade etmektedir. Ümeyye’nin yaptığı cennet ve cehennem tasvirleri, Kur’ân ayetlerinin şairin şiirleri üzerindeki etkilerinin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Ahiret yaşantısıyla ilgili beyitlerinden birinde “(Onlar) dalbastı kiraz ağaçları arasında...”⁹² ve “Gencecik

⁸⁶ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/132; ez-Zehrânî, *Edebu’l-Hanîfiyye*, 256.

⁸⁷ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 374.

⁸⁸ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 379.

⁸⁹ Müzzemmil 73/17.

⁹⁰ es-Setalî, *Dîvânu Ümeyye*, 452.

⁹¹ el-Hûfî, *el-Hayâtu’l-‘Arabîyye*, 324.

⁹² Vâkıa 56/28.

yaşıt kızlar”⁹³ mealindeki ayetlerden esinlenerek şu şekilde cennet tasviri yapmaktadır (Kâmil):⁹⁴

إِنَّ الْحَدَائِقَ فِي الْجَنَانِ ظَلِيلَةٌ فِيهَا الْكُوعَابُ سِدْرَهَا مَحْضُودٌ

“Cennetlerdeki bahçeler gölgeliktir, orada gencecik yaşıt kızlar vardır ve dalbastı kiraz ağaçlarının dikenleri kesiktir.”

Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın ahiret hayatıyla ilgili şiirlerinde cennet ve cehennem tasvirlerinin yoğunluğu dikkatleri çekmektedir. Bu noktada dikkatleri çeken bir başka husus, cennet ve cehennem tasvirlerinde detaylara inildikçe Kur'an üslubunun etkilerinin daha fazla derinlik kazandığının hissedilmesidir. Bu bağlamda şairin, hesap gününden sonra insanların ceza ve mükafat bağlamında iki gruptan ibaret olacaklarını dile getirdiği aşağıdaki beyitler; “Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık.”⁹⁵, “(Orada) sıra sıra dizilmiş yastıklar (vardır).”⁹⁶ ve “Cebennemliklerle cennetlikler bir değildir. Muratlarına erecek olanlar ancak cennetliklerdir.”⁹⁷ mealindeki ayetlerin lafız ve nazmını doğrudan çağrıştırmaktadır (Munserih):⁹⁸

أَمَّنْ تَلَطَّى عَلَيْهِ وَاقِدَةُ النَّارِ مُحِيطٌ بِهِمْ سُرَادِقُهَا
أَمْ مَسْكُنُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْأَبْرَارُ مَصْفُوفَةٌ تَمَارِقُهَا
لَا يَسْتَوِي الْمَنْزِلَانِ ثُمَّ وَلَا الْأَعْمَالُ لَا تَسْتَوِي طَرَائِقُهَا
هُمَا فَرِيقَانِ فِرْقَةٌ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ حُقَّتْ بِهِمْ حَدَائِقُهَا
وَفِرْقَةٌ مِنْهُمْ وَقَدْ أُدْخِلَتْ النَّارَ فَسَاءَ لَهُمْ مَرَاتِقُهَا

“Alev alev tutuşmuş ateşin çepeçevre kuşattığı kişiyle...”

İyilik sahiplerine vadedilmiş ve sıra sıra yastıklar dizili cenneti yurt edinen (eşit midir?)

Ne bu iki makam eşittir, dabası ne de (bu kişilerin) amelleri, hatta eşit değildir balleri.

İki gruptur onlar, bir grup girer cennete, onun (cennetin) bahçeleri kuşatır onları çepeçevre.

Onlardan bir grup ise girer ateşe, onlar için ne kötü barmaktır bu böyle!”

Şair, ahiret hayatını tasvir eden şiirlerinde cennet ve cehennem ehlinin içinde bulunacakları şart ve sürecekleri hayat hakkında da oldukça detaycı davranmaktadır. Önceki örneklerde olduğu gibi, dünyadaki ameller doğrultusunda görülen hesap neticesinde karşılaşılacak mükafat veya uygulanacak azap hakkında doğrudan Kur'an ayetlerini çağrıştıran ifadeler kullanmaktadır. Cehennem ehlinin içinde bulunacağı azabı; “Günabhârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz.”⁹⁹, “Onlar için bir de demirden sopalar vardır.”¹⁰⁰ ve “Ne ölmelerine hükmedilir ki ölsünler ne de onlar için cehennem azabı hafifletilir.”¹⁰¹ mealindeki ayetlerin lafız ve nazmından esinlendiği varsayılan söylemlerle şu şekilde dile getirmektedir (Vâfir):¹⁰²

⁹³ Nebe' 78/33.

⁹⁴ es-Setalî, *Dîvânü Ümeyye*, 377.

⁹⁵ Kehf 17/29.

⁹⁶ Gâşiyeh 88/15.

⁹⁷ Haşr 59/20.

⁹⁸ es-Setalî, *Dîvânü Ümeyye*, 422-423.

⁹⁹ Meryem 19/86.

¹⁰⁰ Hac 22/19.

¹⁰¹ Fâtır 35/36.

¹⁰² es-Setalî, *Dîvânü Ümeyye*, 448-449.

وَسِيقَ الْمُجْرِمُونَ وَهُمْ عُرَاةٌ إِلَى ذَاتِ الْمَقَامِعِ وَالنَّكَالِ
فَنَادَوْا وَنِيلْنَا وَيْلًا طَوِيلًا وَعَجُّوا فِي سَلْسِلِهَا الطَّوَالِ
فَلَيْسُوا مَيِّتِينَ فَيَسْتَرِيحُوا وَكُلُّهُمْ فِي النَّارِ صَالِ

“Günabkârlar sürüleceklerdir çıplak bir halde, demir sopalarla ibretlik ceza görecekleri cehenneme.
“Eyvah! Yazıklar olsun bize.” diyerek uzunca haykıracaklardır, uzun zincirlere bağlanmış halde
çöğük atacaktlardır.

Onlar ölmeyecekler ki kavuşsunlar rahata, toptan gireceklerdir ateşin sıcağına.”

Şair, cehennem ehlinin içinde bulunacakları koşulları detaylıca aktardıktan sonra cennet ehlinin içinde bulunacakları nimetlerden bahsederek tasvirinde dengeyi yakalamaya ve azapla korkuttuğu muhatap kitlenin gönül dünyasında cennetin güzellikleriyle umutları yeşertmeye çalışmaktadır (Vâfir):¹⁰³

وَحَلَّ الْمُتَّقُونَ بِدَارٍ صِدْقٍ وَعَيْشٍ نَاعِمٍ تَحْتَ الظَّلَالِ
هُمْ مَا يَشْتَهُونَ وَمَا تَمَّتُوا مِنَ الْأَفْرَاحِ فِيهَا وَالْكَمَالِ

“Takva sahipleri yerleşirler doğruların diyarı cennete, gölgelerin altında rahat bir yaşam içinde.

Aرزuladıkları ve diledikleri her şey verilir onlara, sevinç ve mükemmeliyet adına ne varsa orada.”

Ümeye b. Ebi’s-Salt’a nispet edilen beyitler, şairin yeniden dirilme ve hesaba çekilme inancına sahip olduğunu net bir biçimde ispatlamaktadır. Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi Kur’ân ayetlerinin etkilerinin derinden hissedildiği bir başka şiirinde yer alan kıyamet günü tasvirinde; hesaba çekilmek üzere insanların haşr edilmeleri, amellerinin tartılacağı mizan, amel defterleri, hesabın görülmesi ve bunun neticesinde ortaya çıkacak ödül ve cezanın keyfiyetinden açıkça bahsetmektedir. Câhiliye toplumunu tevhid inancına yönlendirme amacıyla söylendiği düşünülen şiirde şair şu ifadeleri kullanmaktadır (Basît):¹⁰⁴

وَيَوْمَ مَوْعِدُهُمْ أَنْ يُحْشَرُوا زُمْرًا يَوْمَ التَّعَابِينِ إِذْ لَا يَنْفَعُ الْحَدْرُ
مُسْتَوْسِقِينَ مَعَ الدَّاعِي كَأَنَّهُمْ رَجُلُ الْجَرَادِ زَفْتُهُ الرِّيحُ تَنْتَشِرُ
وَأُبْرُزُوا بِصَعِيدٍ مُسْتَوٍ جُرْزٍ وَأُنزِلَ الْعَرْشُ وَالْمِيرَانُ وَالزُّبُرُ
وَحُوسِبُوا بِالَّذِي لَمْ يُحْصِهِ أَحَدٌ مِنْهُمْ وَفِي مِثْلِ ذَلِكَ الْيَوْمِ مُعْتَبَرُ
فَمِنْهُمْ فَرِحٌ رَاضٍ بِمَبْعَثِهِ وَأَخْرُونَ عَصَا مَاوَاهُمْ السَّفَرُ

“Gruplar halinde haşredilecekleri onlara vadedilen günü (hatırla), tedbir ve sakınmanın fayda
etmeyeceği kıyamet gününü.

O gün itaat ederler kulak vererek çağrıcının (İsrâfîl) sesine, adeta çekirge ayağı gibidirler riizgârın
savurup yaydığı yeryüzüne.

Teshir edilirler dümdüz ve çorak bir yerde; arş, mizan ve amel defterleri beliriverir önlerinde.

Onlardan hiç kimsenin kayıt altına almadığı şeylerden hesaba çekilirler, o gün (onlar için) vardır
ibretler.

¹⁰³ es-Setalî, *Dîvânü Ümeye*, 449-450.

¹⁰⁴ es-Setalî, *Dîvânü Ümeye*, 387-388.

Onlardan bazıları sevinçlidir ve yeniden dirilişine razıdır, isyan eden diğerlerinin ise yuvası cebennemdir.”

Şairin yeniden dirilme, hesap, mahşer, ceza, mükafat vb. hususlarla ilgili tasavvurlarının yer aldığı bu beyitlerde; “Öyleyse sen de onlardan yüz çevir. Çağrıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırıldığı günde; gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıcıya doğru koşarlar.”¹⁰⁵ mealindeki ayetlerin izleri dikkatlerden kaçmamaktadır.

2.5. Kâinatı Tefekkür

İnsanoğlu, kadîm zamanlardan bu yana gözlerini uçsuz bucaksız ufuklara dikerek, kâinatı okumaya ve kâinata yer alan unsurların birbiriyle olan ilişkisini anlamaya çalışmıştır. Düşünce ve duygu dünyasını tam anlamıyla kaplayan ve kusursuz bir tasarıma sahip olan kâinatı hem gözleri hem de kalbiyle okuma gayreti içinde olmuştur. Bu bağlamda gökyüzü, güneş, ay, yıldızlar, gece-gündüz, yeryüzü, dağlar, denizler, nehirler, bitkiler ve hayvanların yaratılışlarındaki mükemmeliyeti idrâk edebilmek için büyük çaba sarf etmiştir. Kainattaki tasarımın eşsizliğini, kaos ve karmaşadan uzak olan işleyişin kusursuzluğunu gördüğünde kâinatın tesadüfen var olmasının mümkün olamayacağı sonucuna varmıştır. Tüm bileşenleriyle bir sisteme bağlı olarak uyum içinde hareket ettiğini fark ettiği kâinatın ardında yaratıcı bir gücün varlığının olma zorunluluğunu idrâk etmiştir. Muhteşem bir tasarıma ve kusursuz bir işleyiş düzenine sahip olduğunu gördüğü kâinat üzerine tefekkür sonucunda esasen bu mükemmel yapının, ardındaki eşsiz bir güce işaret eden bir delil olduğunu anlamıştır. Kâinat üzerine yaptığı tefekkür sonucunda anlamlandırabildiklerini farklı yöntemlerle dile getirmiştir. Bu bağlamda şairler de kâinatı tefekkür ederek yaptıkları okumalardan akıllarında ve gönüllerinde yer edenleri aktaran şiirler söylemişlerdir. Câhiliye döneminde kâinatın Allah’a delâleti üzerine en çok şiir söyleyen şairlerden biri olan Ümeyye b. Ebi’s-Salt, Allah-kâinat ilişkisinden yola çıkarak kâinata var olan düzene odaklanan şiirleri aracılığıyla toplumu Allah-insan ilişkisine götürme çabası içine girmiştir. Şair, kâinata hâkim olan düzeni şiirlerinde sık sık dile getirerek muhatap kitlenin dikkatlerini çekmeyi ve onları düşünmeye sevk etmeyi amaçlamıştır. Bu hususu, Câhiliye toplumunda şairin tevhid inancını yayma çabalarının bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür.

Ümeyye b. Salt’ın divanında pek çok örneğine rastladığımız kâinatı tefekkür temalı şiirlerinden birinde; Allah’ın alemlerin, yeryüzünün ve sarsılmaz dağların rabbi olduğu, göklerin gözle görülen direkleri olmaksızın sağlam bir şekilde yedi kat yaratıldığı, yaratma eyleminde Allah’a yardım eden herhangi bir kimsenin varlığının söz konusu olmadığı, göklerin güneş, ay ve yıldızlarla süslendiği, yerden de hayat kaynağı olan suyun kaynaklar ve nehirler şeklinde fışkırdığı şu şekilde dile getirilmektedir (Vâfir):¹⁰⁶

إِلَهُ الْعَالَمِينَ وَكُلِّ أَرْضٍ   وَرَبُّ الرِّاسِيَاتِ مِنَ الْجِبَالِ
بَنَاهَا وَابْتَنَى سَبْعًا شِدَادًا   بِأَلَا عَمَدٍ يُرِينُ وَلَا رِجَالِ
وَسَوَاهَا وَزَيَّنَّهَا بِنُورٍ   مِنَ الشَّمْسِ الْمُضِيئَةِ وَالْهَلَالِ
وَمِنْ شُهَبٍ تَلَأَلُ فِي دُجَاهَا   مَرَامِيهَا أَشَدُّ مِنَ التِّصَالِ
وَشَقَّ الْأَرْضَ فَاثْبَجَسَتْ عَيْونًا   وَأَخَارًا مِنَ الْعَذْبِ الزَّلَالِ

“(O) ilahıdır alemlerin ve yeryüzünün her bir parçasının, (O) rabbidir sarsılmaz yüce dağların.

¹⁰⁵ Kamer 54/6-8.

¹⁰⁶ es-Setalî, *Divânü Ümeyye*, 447-448.

Onları bina etmiş ve yedi kat sağlam gök dikmiştir, ne görünen direkleri vardır ne de bir yardımcı edinmiştir.

Onları kusursuz biçimde düzenlemiştir, güneş ve ayın aydınlatıcı nuruyla süslemiştir.

Karanlıkta parıltıyan yıldızlarla süslemiştir, o yıldızların ışıkları temrenden daha keskindir.

Yeri yarmıştır da fıskırmıştır ondan gözeler ve tatlı berrak sulardan ibaret nebirler.”

Şairin kâinatı tefekkürü konu edinen şiirleriyle varmak istediği nokta, muhataplarını sadece görmeye sınırlı bir bakışa teşvikten öte, bu kâinatın yaratıcısı olan sonsuz kudret sahibi Allah'ın varlığını hatırlatarak insanları O'na itaate yöneltmektir. Nitekim bu tefekkür neticesinde gerek gökyüzünde gerekse yeryüzündeki varlıklar arasındaki insicâm açıkça görülecek, Allah'ın eşsiz yaratma gücü ve yaratıcılığı anlaşılacaktır. İşte bu nedenle Ümeyye b. Ebi's-Salt, bir başka şiirinde Allah'ın yaratıcılığını tefekküre davet etmektedir. Zira şair; güneş, ay ve yıldızlar gibi gök cisimlerinin birbiriyle uyum içinde hareket etmelerinin bir düzene işaret ettiğinin ve düzenin de yaratıcıya delil olduğunun farkındadır. Dolayısıyla düzenin tesadüfî olmayacağını idrâk eden şair, tefekkürle Allah'ın varlığı ve kudretine dair şüphelerin ortadan kalkacağını belirtmektedir (Vâfir):¹⁰⁷

تَأْمَلْ صُنْعَ رَبِّكَ عَذْرَ شَاكٍ   بِعَيْنِكَ كَيْفَ تَخْتَلِفُ النُّجُومُ
ذَوَائِبُ فِي النَّهَارِ فَمَا تَرَاهَا   وَتَمَشِي مَشْيَ لَيْلَيْهَا نَعُومُ
فَمَا تَجْرِي سَوَابِقُ فَلَجَمَاتٍ   كَمَا تَجْرِي وَلَا طَيْرٌ يَسُومُ
هُوَ الْمُجْرِي سَوَابِقُهَا سِرَاعًا   كَمَا حَبَسَ الْجِبَالُ فَمَا تَرِيمُ

“Gözünden şüphe duymadan tefekkür et Rabbinin yaratma sanatını, (anlarsın) yıldızların nasıl doğup battığını.

Gündüzleri sen onları göremeden gizlice yükselirler, gecenin (şafağa doğru) yol alması gibi akar giderler.

Ne koşarken hedefe ilk ulaşan dizginli atlar ne de süzülerek uçan kuşlar, hızlı değildir onlar kadar.

O'dur ilk doğan yıldızları hızla hareket ettiren, keza O'dur dağların kıvılcımdamasına dahi izin vermeyen.”

Ümeyye bir başka şiirinde, kâinatta hâkim olan düzenle ahirette var olacak düzen ve adalet arasında bağlantı kurmaktadır. Adeta şair, kâinattaki eşsiz uyumu tefekkür ederek bu uyumun ardındaki tek olan Allah'a iman etmenin veya şirkte ısrarcı olmanın akibetini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda dünya hayatında bu düzenin varlığını en en belirgin şekilde ortaya koyan unsurlar olan gökyüzü, yıldızlar, güneş ve ay ile söz konusu düzenin ceza ve mükafat bağlamında ahirete yansıyan kısmının en net algılandığı sırât, cennet ve cehennemin çok önemli bir iş için yaratıldığını dile getirmektedir. Şairin bu yaklaşımı, “Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.”¹⁰⁸ mealindeki ayet-i kerîmenin içeriğiyle tam anlamıyla örtüşmektedir (Serî):¹⁰⁹

مَ تَخْلُقِ السَّمَاءَ وَالنُّجُومَ
وَالشَّمْسُ مَعَهَا قَمَرٌ يَعُومُ

¹⁰⁷ es-Setalî, *Dîvânü Ümeyye*, 469.

¹⁰⁸ Enbiyâ 21/16.

¹⁰⁹ es-Setalî, *Dîvânü Ümeyye*, 470-471.

قَدْرُهُ   الْمُهَيَّمِينُ   الْفَيُّومُ
وَالْجِسْرُ   وَالْجَنَّةُ   وَالْجَحِيمُ
إِلَّا   لِأَمْرِ   شَأْنُهُ   عَظِيمُ

“Gökyüzü ve yıldızlar,
Beraberinde güneş ve akıp giden ay,
Muheymin ve Kayyûm tarafından belli bir ölçüye göre düzene konulan (o ay).
Sırât köprüsü, cennet ve cehennem,
Ancak şanı yüce bir mesele için yaratılmıştır.”

Öte yandan şair; gökler, yer, güneş, ay, yıldızlar gibi Allah’ın varlığı ve kudretine delâlet eden unsurların yaratılışından bahsettikten sonra Allah’ın varlığı ve yaratma gücüyle iman arasında da bağlantı kurmaktadır. Allah’ın yaratıcılık sanatının eşsizliğini açıkça dile getiren şair, bunu ancak inançsızların inkâr edeceklerine ve bu inkârcıların her şeyi bilen Allah’ın sınırsız ilminden gizlenemeyeceklerine şu şekilde işaret etmektedir (Tavîl):¹¹⁰

إِعْلَمْ يَا نَّ اللَّهُ لَيْسَ كَصُنْعِهِ   وَلَا يَخْفَى عَلَيْهِ مُلْحَدُ

“Bilesin Allah’ın yaratma sanatına benzer bir yaratmanın olmadığını, herhangi bir inkârcının da O’na gizli kalamayacağını.”

Allah’ın kâinatta yarattığı unsurlara ve bunlar arasındaki uyuma tefekkür nazarıyla bakılacak olduğunda söz konusu yaratmanın eşsizliği çabucak anlaşılacaktır. Bu idrâk ve kanaatin, tek olan Allah inancının benimsenmesine kabul hazırlaması kaçınılmaz bir hal alacaktır. Ümeyye b. Ebî’s-Salt, benzer anlamlar içeren bir başka şiirinde; Allah’ın varlığını gösteren delillerin küfür ve şirk karanlıklarını delip geçecek kadar keskin olduğunu, bu kadar net deliller hakkında ancak nankör kafirlerin şüpheye düşeceklerini, gece ve gündüzün varlığının bu delillerden sayıldığını, gündüzün gelmesinin de Allah’ın rahmetini yarattıklarına cömertçe sunmasına bağlı olduğunu şöyle ifade etmektedir (Hafîf):¹¹¹

إِنَّ آيَاتِ رَبَّنَا ثَاقِبَاتٌ   مَا يُمَارِي فِيهِنَّ إِلَّا الْكُفُورُ
خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ فَكُلٌّ   مُسْتَبِينٌ حِسَابُهُ   مَقْدُورُ
ثُمَّ يَجْلُو النَّهَارَ رَبُّ كَرِيمٌ   بِمَهَاةٍ شَعَائِهَا   مَنْشُورُ

“Rabbimiz’in delilleri keskin ve nettir (karanlıkları delecek kadar), bu deliller hakkında ancak kafir şüphe duyar.

Geceyi ve gündüzü yarattı, her biri ortadadır açıkça, ölçüsü de takdir edilmiştir belirli miktarda.

Sonra kerem sahibi olan Rab gündüzü çıkarır açığa, ıyınları yayılan güneşin aydınlığıyla.”

Her ne kadar Hanîf bir şair olsa da Ümeyye b. Ebî’s-Salt’ın şiirleri, Câhiliye dönemi Araplarının düşünce dünyasına dair izler taşımaktadır. Şair, kâinatı tefekkür bağlamında söylediği bir şiirinde yeryüzünü dişiye, yeşermesinin temel sebebi olan suyu da erkeğe benzetmektedir. Bu benzetme; yaratılmışların başlangıcı, yiyeceklerini elde ettikleri ve öldüklerinde döndükleri yer olması bakımından yeryüzünü “anne” olarak adlandıran

¹¹⁰ es-Setalî, *Dîvânü Ümeyye*, 353.

¹¹¹ es-Setalî, *Dîvânü Ümeyye*, 391.

Arapların tasavvurlarıyla tam anlamıyla örtüşmektedir.¹¹² Şairin, Arapların bu yaklaşımını şiirlerine yansıttığı beyitleri aşağıda yer almaktadır (Tavîl):¹¹³

وَالْأَرْضُ نَوَّحَهَا إِلَٰهَ طُرُوقَ
لِلْمَاءِ حَتَّىٰ كُلُّ زَنْدٍ مُسْتَفِدٍّ
وَالْأَرْضُ مَعْقَلُنَا وَكَانَتْ أَمَّنَا
فِيهَا مَقَابِرُنَا وَفِيهَا نُودٌ

“İlah, yeryüzünü yetişkin bir dişi deve gibi su için oturttu dizlerinin üzerine, her çift eşleşerek birleşsin diye.

Yeryüzü barınağımızdır ve annemizdi o bizim, kabirlerimiz ondadır ve onda (yeniden) doğarız.”

Öte yandan şairin bu beyitlerde zikrettiği, insanların öldükten sonra toprağa gömüleceklerinin ve yeniden doğacaklarının dile getirilmesiyle ölümün ve yeniden dirilişin hatırlatılması, tevhîd inancına yönelmeye teşvik eden bir uyarı mesajı olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Eski Arap şiiri, Câhiliye döneminde benimsenen inançlar hakkında bilgi aktaran önemli kaynaklar arasında yer almıştır. İslâm öncesi dönem şiirinin önemli isimlerinden olan Ümeyye b. Ebi’s-Salt, Arap şiirindeki şöhretini büyük ölçüde dinî anlamlar içeren şiirleriyle kazanmıştır. Şair, putperestliğin yaygın olduğu Câhiliye toplumunda tek Allah inancını yaymak için şiirlerini bir araç olarak kullanmıştır. Şairin, Câhiliye şairlerinin değinmedikleri dinî anlam ve konulara şiirlerinde yoğun bir biçimde yer vermesi, dönem toplumunun inanç yapısının anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Genel anlamda dinî konular Hanîf şairlerce ele alınsa da Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın neredeyse şiirlerinin tamamını dinî şiir olarak nitelenebilecek türde kaleme alması ve din olgusunu şiirlerinin merkezine yerleştirmesi gibi hususlar, şairi Câhiliye dönemi şairleri arasında ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmiştir.

Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın şiirleri tematik bir yaklaşımla incelendiğinde şairin; tevhîd inancı, Allah’ın bâkiliği, ölümün kaçınılmazlığı, yeniden dirilme ve hesap, kâinatı tefekkür gibi dinî dokuyu baskın bir hale getiren bazı anlamlara yoğunlaştığı görülmüştür. Şairin tevhîd inancına odaklanan şiirlerinde gözlemlenen temel anlamlar; Allah’ın birliği, şânı, kudreti, adaleti ve hükümlerliliği gibi hususlardır. Tevhîd inancından sonra en çok ele aldığı anlamlardan biri olan Allah’ın bâkiliği noktasında mesajlarını O’nun bâkiliğiyle mahlûkâtın fâniliği arasında kurguladığı bir denklem üzerinden iletmeyi tercih etmiştir. Allah’ın ebediliği prensibinin zorunlu bir sonucu olan O’nun dışındaki varlıklar için ölümün kaçınılmazlığı, şairin üzerinde en çok durduğu dinî anlamlar arasında yerini almıştır. Ölümün kaçınılmazlığını merkeze alan şiirlerin, Hanîf inancının teşvik ettiği zühd hayatına dair izler taşıdığı anlaşılmıştır. Öldükten sonra yeniden dirilme ve hesaba çekilme, insanoğlunun hayatını dünya yaşantısından ibaret görmeyen şairin şiirlerinde en çok değindiği dinî anlamlardan biri olmuştur. Ümeyye’nin “ahiret şairi” vasfına layık görülmesini sağlayan bu yaklaşım, şairi insanların hesap günü içinde bulunacakları halleri yansıtan tasvirler yapmaya yöneltmiştir. Şairin hesap günü tasavvurunun, insanın ahirette göreceği ceza ve mükafatı dünya hayatında yaptıklarının bedeli olarak gören İslâm’ın tasavvuruyla aynı doğrultuda olduğu tespit edilmiştir. Toplumda tevhîd inancının yayılması için çaba gösteren Ümeyye’nin en çok odaklandığı dinî anlamlardan bir diğeri kâinatı tefekkürdür. Bu bağlamda dikkatleri Allah-kâinat ilişkisine çekmeye çalışan şair, kâinattaki eşsiz uyum ve düzeni ele alan şiirler aracılığıyla hedef kitleyi Allah-insan ilişkisine ulaştırmaya gayret göstermiştir. Böylece Ümeyye’nin dinî

¹¹² Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe, *Te’vîlu Muşkili’l-Kur’ân*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2007), 69.

¹¹³ es-Setâlî, *Dîvânü Ümeyye*, 356.

anlam içeren şiirleri, Câhiliye toplumunda İslâm'ın mesajlarını kabul etmeye yönelik vicdanî hazır bulunuşluk düzeyinin artmasına katkı sağlamıştır.

Ümeyye b. Ebi's-Salt, şiirleriyle muhataplarına dinî mesajlar iletirken farklı üsluplar benimsemiştir. Dinî mesajların doğrudan muhataplara iletildiği açık yaklaşım ve varsayımsal sorulara verilen cevaplar üzerinden gerçekleşen cedel ve münazaraya yakın dolaylı yaklaşım, şairin benimsediği başlıca üsluplardır. Şairin dinî mesajlarını iletmede gösterdiği bu özgün tutum, şiir yapısına da yansımıştır. Nitekim şiirlerinin kendine özgü bir yapıyla kurgulandığı, dolayısıyla karmaşık bir yapıya sahip kadîm Arap şiirinin klasik yapısıyla benzerlik göstermediği anlaşılmıştır. Bu husus bizleri, toplumu şirkten uzaklaştırarak tek Allah inancına yönlendirmeye çalışan Ümeyye'nin şekilden ziyade içeriğe odaklandığı çıkarımına götürmüştür.

Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın dinî anlamlar içeren şiirlerinin tümünde, ayetlerde geçen kelime ve terkipleri Kur'an'ın nazmıyla örtüşür bir şekilde iktibâs ettiği görülmüştür. Ümeyye'nin şiirleriyle Kur'an ayetleri arasındaki benzerliğin, yeniden dirilme ve hesaba çekilmeden sonraki sürece dair tasavvurların aktarıldığı şiirlerde dikkatleri çekecek şekilde arttığı gözlemlenmiştir. Cennet ve cehennem tasvirlerinde detaylara inildikçe söz konusu benzerliğin daha fazla derinlik kazandığı anlaşılmıştır. Kur'an'la benzerlik gösteren beyitlerin şaire nispeti noktasında herhangi bir problem olmadığı varsayılarak Ümeyye'nin söz konusu şiirlerinde Kur'an'dan esinlendiği, lafız ve içerik yönüyle Kur'an'ın mesajlarından haberdar olduğu çıkarımında bulunulmuştur. Ancak bu çıkarım, örüntü ve iletilen mesaj bakımından Kur'an ayetlerini çağrıştıran bazı şiirlerin İslâmî dönemde uydurularak şaire nispet edilme ihtimalini ortadan kaldırmaya yeterli olmamıştır.

Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın dinî anlam içeren şiirlerinde gözlemlenen hususlardan bir diğeri, Câhiliye Araplarının düşünce dünyasından izler taşımasıdır. Bu husus, hayatının uzun bir bölümünü Câhiliye döneminde geçiren bir karakter için gayet normal görünse de Ümeyye b. Ebi's-Salt gibi önceki semavî dinlerin kitaplarını incelemiş, toplumda hüküm süren şirkten uzaklaşarak tek Allah inancını benimsemiş ve bu inancı yaymayı gaye edinmiş bir Hanîf şair için ilginç bir durum teşkil etmektedir. Ölümün kaçınılmazlığı bağlamında ölümün insanı yutarak yok eden bir dev veya canavar bir yaratık olarak tasvir edilmesi, kâinatı tefekkür bağlamında yeryüzünün yetişkin bir dişiye, yeşermesinin temel sebebi olan suyun da erkeğe benzetilmesi, şairin dinî şiirlerinde rastlanan Câhiliye düşünce yapısının izlerindedir.

Kaynakça

- Alî, Cevâd. *El-Mufasssal fî Târîhi mâ Kable'l-İslâm*. Beyrût: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Alî, Sâlih Ahmed. *Târîhu'l-'Arabi'l-Kadîm ve'l-Bi'setu'n-Nebeviyye*. Beyrût: Şeriketu'l-Matbû'ât li't-Tevzî' ve'n-Neşr, 2000.
- Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Hacer. *El-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. Thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevûd, Alî Muhammed Mu'avvad. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Asma'î, Ebû Saîd Abdulmelik b. Kureyb. *El-Asma'îyyât*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1993.
- Atiyye, Muhammed Hâşim. *El-Edebu'l-'Arabi ve Târîhubû fi'l-'Asri'l-Câbilî*. Kâhire: Matba'atu Mustafa'l-Bâbî'l-Halebî ve Evlâduhû bi Mısır, 1936.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*. Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1997.
- BEYDÂVÎ, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh B. Ömer. *Envâru't-Tenzîl Ve Esrârü't-Te'vîl*. Thk. Muhammed Abdurrahmân Mar'Aslı. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1997.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi*. Çev. Abdulhalîm en-Neccâr. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1983.
- Bulut, Ali. "Câhiliye Şiirinde Bazı Dinî Motifler". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18-19 (2005), 213-235.
- Bustânî, Butros. *Udebân'l-'Arab fi'l-Câbiliyyeti ve Sadri'l-İslâm*. Kâhire: Muessesetu Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, 2012.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *El-Hayân*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Cuma, Muhammed Lutfî. *Eş-Şihâbu'r-Râsîd*. Kâhire: Muessesetu Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, 2014.
- Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm. *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ*. Thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- Çiftçi, Faruk. Özel, Harun. "Câhiliye Dönemi Zühd Edebiyatının Sosyal ve Kültürel Hayata Yansımaları". *TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of Turk & Islam World Social Studies* 5/17 (Haziran 2018), 395-419.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Câbilî*. Kâhire: Daru'l-Ma'ârif, 1960.
- Demircan, Adnan. *Câbiliye Araçları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Emîn, Ahmed. *Fecru'l-İslâm*. Kâhire: Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1964.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi*. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1981.
- Hadîsî, Behcet Abdulgafûr. *Ümeyye b. Ebi's-Salt Hayâtuhû ve Şi'rühû*. Abû Dabî: Hey'etu Ebû Zaby li's-Sekâfe ve't-Turâs, 2009.
- Hafâcî, Muhammed Abdulmun'im. *El-Hayâtu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Câbilî*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Hûfî, Ahmed Muhammed. *El-Hayâtu'l-'Arabiyye mine's-Şi'ri'l-Câbilî*. Kâhire: Mektebetu Nahdati Mısır ve Matba'atuhâ, 1952.
- Hüseyin, Muhammed el-Hıdır. *Nakd Kitâb fi's-Şi'ri'l-Câbilî*. Kâhire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.
- Hüseyin, Tâhâ. *Fî's-Şi'ri'l-Câbilî*. Kâhire: Matba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1926.
- İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh. *Târîhu Medîneti Dimâşk ve Zikru Fadlihâ ve Tesmiyyetu Men Hallebâ Mine'l-Emâsil*. Thk. Muhibbuddîn Ebû Sa'îd Ömer b. Ğarâme. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn İsâ, Hâmil. *Clement Huart*. Kazablanka: el-Merkezu's-Sekâfi li'l-Kitâb, 2020.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *El-Bidâye ve'n-Nihâye*. Thk. 'Alî Şîrî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim. *Eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim. *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'an*. Thk. İbrâhîm Şemsuddîn. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- İsfahânî, Ebu'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Kureşî. *El-Eğâmî*, thk. Semîr Câbir. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Kılıç, İsmail. "Kur'an'da Müşriklerin Yeniden Diriliş İnancı". *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Ocak 2018), 135-161.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *El-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*. Thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm Etfeyyîş. Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.
- Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir. *El-Bed'u ve't-Târîh*. Portsaid: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Meşe, Ramazan. "Cahiliye Dönemi Hanif Şairlerin Şiirlerine Tematik Bir Yaklaşım -Tevhîd Anlayışı-". *Amasya İlahiyat Dergisi* 1/16 (Haziran 2021), 197-227.
- Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed. *Mecma'u'l-Emsâl*. Thk. Muhammed Muyiddîn Abdulhamîd. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Nicholson, Reynold Alleyne. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî fi'l-Câbiliyyeti ve Sadri'l-İslâm*. Çev. Safâ Hulûsî. Bağdât: Matba'atu'l-Ma'ârif, 1970.
- Polat, İbrahim Ethem. "Hanif Şairlerin Şiirlerinde Monoteist Yapı". *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Bahar 2001), 124-133.
- Reşâd, Ahmed. *Dîvânü Hâtîm et-Tâî*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Sâbûnî, Abdulvehhâb. *Şu'arâ ve Devâvîn*. Beyrût: Dâru's-Şark, 1978.
- Sendûbî, Hasan. *Şerhu Dîvânü İmrî'l-Kays*. Beyrût: Dâr İhyâ'l-'Ulûm, 1990.
- Setalî, Abdulhafiz. *Dîvânü Ümeyye b. Ebî's-Salt*. Şâm: el-Matba'atu't-Te'âvuniyye, 1974.
- Şâl, Ahmed Halîl. *Dîvânü Ebî Zueyb el-Huzelî*. Port Saîd: Merkezi'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 2014.
- Şeyhû, Luvîs. *En-Nasrâniyyetu ve Âdâbuhâ Beyne 'Arabî'l-Câbiliyye*. Beyrût: Matba'atu'l-Âbâi'l-Yesû'îyyîn, 1912.
- Şeyhû, Luvîs. *Şu'arâ'n-Nasrâniyyeti Kable'l-İslâm*. Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1991.
- Tammâs, Hamdû. *Dîvânü Zubeyr b. Ebî Sulmâ*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- Tüccar, Zülfikar. "Ümeyye b. Ebü's-Salt", *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*. 42/303-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ünal, Ömer. "İslâm Öncesi Arap Şiirinde Bazı Dinî Motifler". *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/9 (Bahar 2003), 175-192.
- Yalar, Mehmet. "Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2006), 19-43.
- Zehrânî, Habîb Haneş Hamdân. *Edebu'l-Hanîfiyyeti fi'l-'Asri'l-Câbilî*. Mekke: Câmî'atu Umî'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1985.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *El-Musteksâ fî Emsâli'l-'Arab*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Zeydân, Corcî. *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*. Kahire: Dâru'l-Hilâl, ts.